

6. ЭФЭКТ ЗЕМЛЕЎПАРАДКАВАНЬНЯ НА ПАСЁЛКІ.

(ПРАЦЯГ)

в) арганізацыйна-гаспадарчае выяўленьне эфэctu

Разуменьне Тэрмін у 3—4 гады бязумоўна зьяўляецца недастатковым для таго, каб у рамках новай формы землекарыстаньня склаўся новы тып сельскай гаспадаркі. Зьмены апошняга залежаць ад такой колькасьці фактараў і умоў, што сярод іх форма землекарыстаньня зьяўляецца адным з многіх; пры тым і ня зьцякля аснаўных. Ёсьць больш магутныя фактары (рынак, тэхніка, прырода, структура народнай гаспадаркі), якія ў непараўнальна-большай меры вызначаюць геаграфічную статыку і дынаміку тыпу сельскай г-кі.

Мала таго, вылучэньне асобнага фактару і вывучэньне толькі яго ўплыву на тып сельскай гаспадаркі зьяўляецца па сутнасьці такой задачай, якая калі і можа быць разьвязана, то пераважна ў якаснай і ўмоўнай форме. Замер разглядаць любы фактар (у тым ліку і форму землекарыстаньня), як адзіную прычыну даных, канкрэтных і назіраемых гаспадарчых зьмен—зьяўляецца далёка не навуковым.

„Паняцьце прычынасьці—паняцьце містычнае, якое зьявілася ў эпоху прымітыўнага чалавечага мысьленьня. Строга навуковае выкладаньне ня ведае „прычын“, а толькі „законаупарадкаваньня залежнасьці“ і далей: „*прычинная* законаупарадкаванасьць зьяўляецца спэкулятыўнай містыкай, а *умоўная* законаупарадкаванасьць зьяўляецца вопытам. Усякі навуковы досьлед павінен пачынацца з закліку да ўмоўнага разгляду рэчаў“.¹⁾

„Што датычыцца ў прыватнасьці прычынных адносін, то гэты пункт гледжаньня выстаўляе на від, па першае, тое, што ўсякае далажэньне паняцьця прычыны і дзеяньня *самавольна вылучае два элемэнтны зьвязанага цэлага* (падкрэсьлена мною Я. К.) у якім яны зьяўляюцца, і высювае іх як працілежнасьці; па другое тое, што часовыя адносіны слабодна можна зварочваць, калі даведзены адносіны эквівалентнасьці і калі адцягнуцца ад напрамку зьмен“.²⁾

Таму і тыя арганізацыйна-гаспадарчыя зьмены, якія ў далейшым

¹⁾ Проф. Макс Ферворн: „Вопрос о границах познания“, стар. 14.

²⁾ Геральд Гёфединг: „Философские проблемы“, стар. 44—45.

будуць намі адзначацца мы ні ў якой меры ня думаем надаць (вменить) землеўпарадкаваньню, як іх адзінай прычыне. Мы ставілі і ставім пытаньне крыху іначай: ці затрымліваецца пры землеўпарадкаваньні на пасёлкі гаспадарчае разьвіцьцё сялянскіх гаспадарак, і далей: у якія арганізацыйна-гаспадарчыя формы ўліваецца гэта разьвіцьцё. Але разам з тым мы разумеем, што нават і ў гэткай пастаноўцы пытаньня на яго покуль што цяжка даць вычэрпваючы адказ, таму што гаспадаркі, якія землеўпарадкаваны 4 гады назад, яшчэ ня здолелі набыць якіх-небудзь пэўных і сталых арганізацыйна-вытворчых форм. Зараз, як правільна зазначае Б. Д. Бруцкус, „можна казаць аб некаторых тэндэнцыях, якія намячаюцца ў разьвіцьці ўпарадкаваных гаспадарак“.¹⁾

На апошнія неабходна зьвярнуць увагу таму, што далёка ня ўсе прытрымліваюцца гэтай асьцярожнасьці. Для К. Кіндзеева, напрыклад, даволі аднаго таго факту, што пасёлкі (якія жывуць „бяз году нядзелю“) у меншай меры, параўнаўча з хутарамі, завялі шматпалёвы севазварот, каб на падставе гэтага выказацца аб пасёлках даволі пэсымістычна. І гэта нават тады, калі сам жа ён зазначае, што пасёлкі арганізуюцца бядняцкімі і сярэдняцкімі пластамі сялянства і што „ў практыцы зямельных ворганаў праца вядзецца так, што абы толькі адвесьці зямлю пасёлку ў цэлым без зацікаўленасьці яго ўнутраным зьместам“.²⁾

Такім чынам, наша задача ў гэтым разьдзе выглядае зусім скромна: мы імкнемся ў лічбах даць апісаньне тым арганізацыйна-гаспадарчым зьменам, якія адбыліся ў гаспадарках розных сацыяльна-эканамічных груп сялянства ў сувязі з пераходам іх на пасёлкі. Пры гэтым мы не пратэндуем на вытлумачэньне (тым больш прычыннае) ўсіх заўважаных фактаў. „Задача строгай навукі складаецца ўжо не з „вытлумачэньня“, хто жадае „вытлумачэньняў“ няхай зьвяртаецца да мэталёгіі і мэтафізікі; мэта навукі даць дакладнае, мэтадчынае апісаньне ўсіх адносін“.³⁾

Зьмены ў
землекары-
станьні

Застановімся перш за ўсё на аснаўных элемэнтах с.-г. вытворчага працэсу. *Землекарыстаньне* ўсіх землеўпарадкаваных на надзельных землях пасёлкаў узрасло ад 4553 г. да 5659 г., што дае павялічэньне ад 100 да 124%. Пры чым, як гэта і трэба было чакаць, павялічэньне фактычна адбылося толькі для маламоцных груп сялянства і крыху для сярэднякоў; для заможных—яно зьвялілася па сутнасьці змяншэньнем.

¹⁾ Б. Д. Бруцкус: „Аграрный вопрос и аграрная политика“ стар. 181.

²⁾ К. Киндеев: „Вопросы землеустройства“ стар. 71 і 81.

³⁾ Геральд Гёфдинг, *ibidem* стар. 44. З аўтарам ня можна згадацца, што толькі гэтую задачу павінна наогул ставіць сабе навуковае пазнаньне. Але ў прыстасаваньні да шэрагу першапачатковага афармленьня навукі—такую формулёўку яе задач—можна прыняць.

Разьдзел шосты

	Калініншчына						Бабруйшчына (надз.)					
	I		II		III		I		II		III	
	да	цяпер	да	цяпер	да	цяпер	да	цяпер	да	цяпер	да	цяпер
Абс. (гэкт.)	4,2	7,7	8,5	10,5	13,4	14,0	2,8	6,3	7,2	8,2	13,0	10,0
у %/о	100	183	100	124	100	104	100	229	100	114	100	77

Сярэдняя землезабыска розных соц.-экан. груп. (на 1 г-ку)

Хоць даныя табліцы і атрыманы звычайным спосабам, без вучоту таксацыйных момантаў, але ўсё-ж і яны вельмі выразна падмацоўваюць толькі што паданыя думкі.

Цікава таксама адзначыць, што для бядняцкіх гаспадарак адначасова з павялічэньнем іх землекарыстаньня засноўвалася і больш нармальнае прапорцыя паміж ужыткамі. Гэтак, па Калініншчыне ральля складала ад усей зямлі: да землеўпарадкаваньня—I гр.—67⁰/о, II гр.—66⁰/о і III—62⁰/о; пасья—I гр.—50⁰/о; II—56⁰/о і III—55⁰/о.

Калі прыняць пад увагу, што зямельны голад для сялян адчуваецца ў першую чаргу па лініі недахопу сенажаццэ, то гэты факт трэба адзначыць, як станоўчы.

Зьмены ў аснаў-
ных сродках
вытворчасці

Аснаўныя сродкі вытворчасці таксама павялічыліся і прытым амаль што на столькі-ж ⁰/о/о, як і землекарыстаньне. Так, да землеўпарадкаваньня гэтыя сродкі па тых-жэ пасёлках складалі 268 тысяч руб., а цяпер 318 тыс. руб., што адпаведна ў ⁰/о/о дае: 100—119.

Але і тут мы бачым, што павялічэньне мае месца толькі для гаспадарак двух першых сацыяльных груп, а заможныя г-кі зноў-жа даюць памяншэньне кошту сродкаў вытворчасці.

Сярэдні кошт усіх вытворчасці на 1 г-ку розных сац. экан. груп.

	Калініншчына						Бабруйшчына (надз.)					
	I		II		III		I		II		III	
	да	цяп.	да	цяп.	да	цяп.	да	цяп.	да	цяп.	да	цяп.
Абсал. (руб.)	138,7	232,4	389,5	472,6	884,5	839,3	159,3	297,7	453,7	562,7	1204,2	1119,8
у %/о	100	167	100	122	100	95	100	187	100	124	100	93

Ня шкодзіць мабыць адзначыць, што прырост аснаўных сродкаў вытворчасці для бядняцкіх гаспадарак, хоць і зьяўляецца надзвычайна вялікім, але ён усё-ж не дасягнуў яшчэ велічыні прыросту іх землекарыстаньня (183⁰/о—167⁰/о і 225⁰/о—187⁰/о).

Далей, зьяўляецца важным высьветліць, па лініі якой катэгорыі

Эфект землеўпарадкаваньня на пасёлкі

сродкаў адбываецца найбольшы прырост, або зьніжэньне. Тут мы маем зусім пэўны адказ: павялічваецца для ўсіх груп кошт будынкаў і мёртвага інвэнтару; зьмяншэньне звычайна мае месца ў адносінах да кошту жывога інвэнтару.

Жывёла зьяўляецца першым і самым чутым рэгулятарам паляпшэньня або пагаршэньня вытворчага і эканамічнага стану сялянскіх гаспадарак. Але гэта і зразумела, таму, што гэты сродак у большасьці ня купляецца, а вытвараецца ў саміх г-ках (справа ідзе аб нашым тыпу сялянскай г-кі), па другое, у выпадку яго перабольшваньня г-ка найбольш востра адчувае арганізацыйную дыспрапорцыю і ўрэшце жывы інвэнтар зьяўляецца найбольш мабільным, дзякуючы мажлівасьці яго продажу па частках рознай цаны (ад курыцы ў 50 к. да каня ў 300 руб.).

Далей, каб даведацца, які від жывога інвэнтару зьменьваецца найбольш і ў які бок, мы дазволім падаць наступныя адносныя лічбы (кошт „да землеўпарадкаваньня“ узяты за 100):

	Коні			Быдла			Авечкі			Сьвіньні			Увесь		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Калініншчына	232	112	69	173	115	86	130	100	87	160	93	75	181	110	75
Бабруйшчына (надз.)	281	124	75	184	110	80	300	125	82	219	135	85	227	121	78

Калі параўнаць кошт ўсёй жывёлы з данымі аб плошчы зямлі, то можна адзначыць, што велічыня прыросту таго і другога для бядняцкіх гаспадарак амаль што адналькавыя. Запраўды, для Калініншчыны: зямля—183%, а жыв. інв.—181%; для Бабруйшчыны адпаведна: 225% і 227%. У сувязі з гэтым мы можам зрабіць вельмі важны вывад аб тым, што па лініі жывога інвэнтару бядняцкія г-кі праз тры-чатыры гады поўнасьцю аднаўляюць арганізацыйную раўнавагу, якая парушаецца ў іх прырэзкай зямлі, часамі вельмі значнай.

Тады паўстае пытаньне—якія-ж сродкі вытворчасьці павялічваюцца ў бядняцкіх гаспадарках больш марудна, бо, як бачылі мы раней, усё-ж у цэлым сродкі не дасягнулі велічыні прыросту землекарыстаньня. Для адказу возьмем толькі гэту групу гаспадарак і больш падрабязна для яе прасочым павялічэньне кошту гаспадарчых будынкаў і асобных відаў мёртвага інвэнтару (кошт „да землеўпарадка.“ узяты за 100):

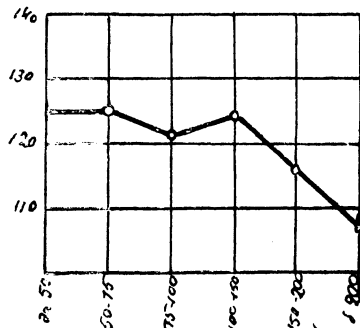
	Будынкi				Мёртвы інвэнтар			
	Скаціна	Гуменныя	Інш.	Усе	Апрац. глебы	Транспарт	Інш.	Увесь
Калініншчына	130	160	170	157	210	133	156	150
Бабруйшчына (надз.)	131	122	155	136	256	162	280	201

Як бачым найменшы прырост кошту прыпадае на будынку для скаціны і на транспартны інвэнтар. Наогул, усе тыя сродкі, якія набываюцца праз куплю, узрастаюць параўнача павольна, што сьведчыць аб неабходнасьці належнай дзяржаўнай крэдытовай дапамогі.

У сувязі з аглядам сродкаў вытворчасці, цікава будзе застанавіцца яшчэ і на пытаньні аб тым: ці не знаходзіцца тэмп прыросту жывога інвэнтару ў сувязі з розным разьмерам пасёлкаў, а калі знаходзіцца, то які характар гэтай сувязі? Мы гэта пытаньне ставім і таму, што па лініі жывога інвэнтару пераважна ідзе ўзмацненьне вытворчых мажлівасьцяў сялянскіх гаспадарак, і таму што адказ на яго мае некаторае дачыненне да далейшай праблемы аб оптымуму пасёлкаў.

Разважаючы тэарэтычна ў даным выпадку мы павінны былі-б мець простую сувязь, гэта значыць пры павялічэньні разьмеру пасёлкаў—паліпшэньне ўмоў для ўзрастанья жывога інвэнтару. Для правэркі гэтага

Маг. 12. Тэмп прыросту жывога інвэнтару для розных па разьмеру груп („да землеўп.“—100).

палажэньня мы ўзялі толькі тыя пасёлкі, якія ўтвораны на надзельных землях, а з іх толькі адну сац. групу (II). У выніку ўсіх вылічэньняў, уважваньняў і спрашчэньняў мы атрымалі нешта зусім іншае (гл. дыягр. 12)

Як бачым, крывая наогул сьведчыць аб памяншэньні тэмпу росту пры павялічэньні разьмеру пасёлкаў, але разам з тым на ёй вельмі лёгка заўважыць пункт перагіну, які прыпадае на пасёлкі ў 100—150 гэкт. Да гэтага пункту крывая рухаецца больш-менш плаўна, а пасля зніжаецца вельмі стромка. Мы покуль што абмяжуемся заўважваньнем гэтага факту.

Цяпер паглядзім, як адбілася землеўпарадкаваньне на зьменах самога тыпу сельскай гаспадаркі, які ў даным выпадку мы будзем разумець выключна, як зьявішча арганізацыйна-вытворчае. Наогул-жа тып сельскай г-кі намі трактуецца больш шырока з прыцягненьнем для яго характарыстыкі адзнак ня толькі вытворчых, але і адзнак, якія зьвязаны з парадкам абмену і спажыванья.

Сваё апісаньне тыпу мы зьбіраемся зрабіць шляхам аналізу валавой прадукцыі. Паколькі абраньне гэтай катэгорыі можа выклікаць непаразуменьне, пастолькі ў мінімальнай меры патрэбна даць некаторыя тлумачэньні.

Справа ў тым, што тып сельскай г-кі, з аднаго боку, выступае вы-

шыней сваёй інтэнсыўнасьці,—а з другога—коардынацый частак, якія яго складаюць. Выходзячы з разуменьня інтэнсыўнасьці, як ступені „капітала напружанасьці зямлі“—яе вымерваньне звычайна робяць па суме выдаткаў усіх відаў сродкаў вытворчасці (аснаўных і зваротных) на адзінку зямельнай плошчы.

Аднак, у апошнія гады, пераважна для мэтай геаграфічна-эканамічных пачаў шырока ўжывацца ўкосны (праэкцыйны) спосаб для азначэньня інтэнсыўнасьці; гэта—валавая прадукцыя на адзінку зямельнае плошчы¹⁾. Такое азначэньне інтэнсыўнасьці сустрэла належную крытыку, а сама інтэнсыўнасьць падлічаная гэтым спосабам, атрымала назву „псэўда-інтэнсыўнасьці“.

У даным месцы мы ня зьбіраемся абмяркоўваць гэтага цікавага, вялікага і важнага пытаньня. Для нас, покуль што, даволі зазначыць, што валавая прадукцыя ўсё-ж знаходзіцца ў вялікай карэляцыйнай сувязі з *аснаўнымі* сродкамі вытворчасці (гл. разьдз IV). Таму і ўжываньне яе можа і павінна мець месца пры *апісаньнях* зьменаў інтэнсыўнасьці (геаграфічных і дынамічных), асабліва калі апісаньне вядзецца па асобных сацыяльна-эканамічных групах.

Зразумела, зусім іншыя адносіны трэба засноўваць да вымерваньня інтэнсыўнасьці тады, калі справа ідзе аб тым, „каб знайсці ступень інтэнсыўнасьці найбольш рэнтабельную ў данай мясцовасьці“²⁾. У гэтым апошнім выпадку імкненьне азначыць інтэнсыўнасьць па валавой прадукцыі запраўды зьявіцца „правілам, бо два найбольш важных паказчыкі (валавая прадукцыя і інтэнсыўнасьць) будуць азначаны аднолькава, што адрэзвае шлях да аналізу“³⁾.

Неабходнасьць розных адносін да спосабу вымерваньня інтэнсыўнасьці ў першым выпадку (геаграфія і дынаміка) і ў другім (арганізацыйна-вытворчы падыход)—відавочна. І трэба лічыць звычайным непаразуменьнем агульнасьць і катэгарычнасьць заяўленьня праф. Котава А., які без адпаведных агаворак, лічыць „зусім правільным і пасьлядоўным у каэфіцыенту інтэнсыўнасьці браць прыбытак, а ня выдаткі па гэй простаі прычыне, што рэальны прыбытак зьяўляецца аргументам, а выдаткі—функцыяй. Наадварот, эканамісты ў большасьці лічаць выдаткі—аргументам. У іх заўсёды за выдаткамі ідзе прыбытак. З нашага пункту гледжаньня гэта ня верна“⁴⁾. Валавы прыбытак (прадукцыя) прызваны не замяніць вымерваньне інтэнсыўнасьці па выдатках, а стаць побач з гэтым апошнім. Справа ня ў „або-або“, а ў тым, каб ведаць, дзе карыстацца адным азначэньнем інтэнсыўнасьці, а дзе другім.

¹⁾ Гл. працы праф. А. Котава, праф. Г. Студэнскага і інш.

²⁾ Проф. Г. А. Студенский: „Проблемы экономики и географии сельского хозяйства“ (предисловие ред.-изд. отд. Международного Аграрного Института, стар. VIII).

³⁾ Проф. Студенский Г. А., *ibidem*, стар IX.

⁴⁾ Проф. А. А. Котов: „Проблемы размещения сельского хозяйства и промышленности“, стар. 50.

Паколькі ў даным месцы працы мы ставім сабе *задачы выключна апісальнага характару* і пры тым разьвязваем іх праз ужываньне адносных паказчыкаў, пастолькі вымерваньне намі інтэнсыўнасьці праз валавую прадукцыю не павінна сустрэць асаблівых абвінавачваньняў.

Далей, спрэчным зьяўляецца пытаньне аб складзе валавой прадукцыі для спэцыяльных задач тыпізацыі сельскай г-кі. Эноў-жа, ня тут месца для ўсебаковага разгляду гэтага пытаньня. Але аднак мусім усё-ж зазначыць, што ўлітаратуры існуюць дзьве плыні. Адна (Г. А. Студэнскі) лічыць, што валавы с.-г. прыбытак трэба браць, як „рэальны валавы прыбытак, г. зн. гадавы кошт усіх прыбытковых паступленьняў земляробства і прадукцыйнай жывёлагадоўлі“. Свой погляд праф. Студэнскі ўгрунтоўвае тым, „што ні насеньне, ні кармы не выклікаюць падвойнага рахунку ў валавым с. г. прыбытку“¹⁾. Другая плынь (А. А. Котаў) разглядае пытаньне дыфэрэнцыявана і адказвае, што „адзіным правільным будзе вымерваць каэфіцыент інтэнсыўнасьці на ачышчанаму валавому прыбытку“, а „для вымерваньня якаснага боку сьстэм вытворчасьці адзіным пэўным будзе браць сумарны валавы прыбытак“²⁾ (падкрэслена аўтарамі).

Калі перавесьці сэнс разыходжаньня паміж гэтымі аўтарамі на ўжытую намі тэрміналёгію, то праф. Студэнскі прапануе карыстацца *валавым абаротам*, а праф. Котаў: для вымерваньня інтэнсыўнасьці—*валавой прадукцыяй*, і для расчыненьня каардынацыі—*валавым абаротам*.

Мы лічым больш правільнай пазыцыю, якую прадстаўляе прафэсар Котаў, хоць у далейшым апісаньні тыпу сельскай гаспадаркі нам самім і не давядзецца яе вытрымаць. Прычыны чыста тэхнічнага і практычнага парадку прымуюць агляд і каардынацыі праводзіць таксама шляхам аналізу структуры валавой прадукцыі. Пасьля зробленых заўваг можна перайсьці і да самога агляду тых зьмен, якія адбыліся ў тыпу сельскай гаспадаркі пасьля землеўпарадкаваньня.

Зьмены інтэнсыўнасьці *Інтэнсыўнасьць* для ўсіх дасьледваных пасёлкаў (на надзельных землях) зьмянілася ад 65 руб. валавой прадукцыі на 1 гэкт. гожай зямлі да 59 р., гэта значыць *зьменьшылася да 91%* параўнаўча з пэрыядам „да землеўпарадкаваньня“. Але гэтага і трэба было чакаць, таму што прырост землекарыстаньня ад 100 да 124% ня мог у 3—4 гады даць адпаведнага ўзрастаньня вытворчасьці.

Сувязь паміж тым і другім вельмі лёгка прадэманстраваць, калі вылучыць асобна Калініншчыну, дзе прырост зямлі=130% і Бабруйшчыну дзе прырост толькі—115%, а потым для іх асобна падлічыць паказчык інтэнсыўнасьці за абодвы пэрыяды. Тады будзем мець: для Калініншчыны—

¹⁾ Студенский Г. А. *ibidem* стар. 31.

²⁾ Котов А. А. *ibidem* стар. 86.

Эфэкт землеўпарадкаваньня на пасёлкі

да землеўпарадкаваньня інтэнсыўнасьць=68 р. пасья=56 р., або 82% ад ранейшай. Для Бабруйшчыны да=61 руб. пасья=63 р., або 103%.

На шкодзіць падаць таксама паказчык інтэнсыўнасьці па асобных сац.-эканамічных групам і пунктах.

	К а л і н і н ш ч ы н а						Б а б р у й ш ч ы н а					
	I		II		III		I		II		III	
	да	пасья	да	пасья	да	пасья	да	пасья	да	пасья	да	пасья
Абс. (руб. на 1 г.)	71	56	66	60	74	62	72	65	60	61	59	68
у %/о	100	79	100	91	100	84	100	87	100	102	100	115

Бачым дыямэтральна-процілеглае для III групы: у Калініншчыне зьмяншэньне інтэнсыўнасьці да 84% ранейшай, а ў Бабруйшчыне яе падвышэньне да 115%, але і гэта як ня трэба лепш падмацоўвае выказанае раней палажэньне, таму што землекарыстаньне III гр. у Калініншчыне ўзрасло да 104%, а ў Бабруйшчыне зьнізілася да 77%.

Цяпер паглядзім, ці знаходзіцца зьмена вышыні інтэнсыўнасьці ў сувязі з разьмерам пасёлкаў, а калі так, то чым можна характарызаваць гэту сувязь? Для адказу на гэтае пытаньне зьяўляецца неабходным, па мажлівасьці да канца правесьці працу па ізаляцыі вивучаемых зьявішч (інтэнсыўнасьць і разьмер). Мы і сталі на гэты шлях. Для чаго ўзялі толькі пасёлкі Калініншчыны, адабралі з іх тыя: а) якія атрымалі глебы аднолькавай якасьці, б) аднолькава забясьпечаны сенажацямі на 1 гэктар пахадзі і ўрэшце в) маюць больш-менш аднолькавы каэфіцыент гаспадарчай абкружэнасьці зямель.

У выніку такога ізаляванага адбору ў нашых руках засталася 15 пасёлкаў, якія былі згрупаваны ў вядомыя ўжо нам „групы па разьмеру“ з тэй толькі розьніцай, што V і VI гр. былі злучаны разам. Ступень дасягнутай аднолькавасьці паміж групамі відаць з наступнай таблічкі.

	Групы пасёлкаў па разьмеру:				
	I гр.	II гр.	III гр.	IV гр.	V гр.
1) Паказчык якасьці зямлі ¹⁾ . . .	1,7	1,6	1,7	1,7	1,4
2) На 1 гэкт. пахадзі гэкт. сенажаці	0,56	0,68	0,31	0,42	0,46
3) Каэф. гаспадарч. абкружэнасьці	1,26	1,45	1,28	1,37	1,69

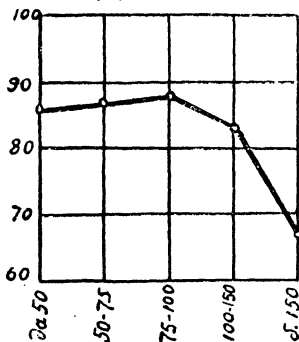
Мэтад ізаляцыі быў працягнуты і далей; для чаго ў вызначаных вышэй пасёлках былі ўзяты толькі гаспадаркі II сац.-эканам. групы.

¹⁾ Якасць зямлі паліпшаецца з памяншэньнем паказчыка.

Каб даць уяўленьне аб ступені аднолькавасьці саміх гаспадарак, дазволім падаць гэткую таблічку:

	Групы пасёлкаў па разьмеру				
	I	II	III	IV	V
1) Колькасьць г-к у групе	9	13	25	27	28
2) На I г-ку гожай зямлі (гэкт.)	10,5	10,5	10,7	9,6	10,4
3) На I г-ку асн. срод. вытворч. да зямл. (руб.)	340	428	363	320	429

Мал. 13. Зьмяншэньне інтэнсыўнасьці для розных па разьмеру пасёлкаў (да зямл. = 100).

Даныя сьведчаць аб значнай блізкасьці сярэдніх для гаспадарак розных груп пасёлкаў; невялікае выключэньне складае толькі IV гр., для якой мае месца некаторае зьніжэньне сярэдняй, як па землеабясьпецы, гэтак жа і па аснаўных сродках вытворчасьці.

Такім чынам, мы даволі поўна ізалявалі вывучаемае зьявішча і ў выніку атрымалі наступны малюнак (гл. дыягр. № 13).

Як бачым, мінімум зьмяншэньня інтэнсыўнасьці прыпадае на групу пасёлкаў у 75—100 г., пасля якой крывая пачынае загінацца ўніз і вельмі рэзка падае пры павялічэньні разьмеру пасёлкаў за межы

150 г. Каб яшчэ больш пераканацца ў тым, што гэта тэндэнцыя запраўдымае месца, трэба было праверыць: мо' на рух крывой (у частцы дзе яна зьніжаецца) уплывае значнае пашырэньне пасья землеўпарадкаваньня—землеабясьпекі.

Для адказу па кожнай групе пасёлкаў быў падлічаны каэфіцыент пашырэньня землекарыстаньня, які атрымаўся для пасёлкаў I гр. = 2,2 і для далейшых груп адпаведна: 1,3; 1,2; 1,5 і 0,9. Гэты радок лічбаў сьведчыць, што экстэнсыфікацыя, з прычыны павялічэньня землекарыстаньня, магла мець найбольшае выяўленьне ў I і IV гр. і найменшае ў V. Вось чаму спрэчным трэба лічыць толькі ход крывой ад III гр. (75—100) да IV (100—150). Паміж гэтымі пунктамі, у выпадку элімініраваньня ад уплыву прырэзкі, — мажліва ня мела-б месца зьніжэньне крывой. Тым самым загін крывой уніз пачаўся-б тады не ад 100, а ад 150 гэкт., але, у кожным разе, не далей.

Эфэкт землеўпарадкаваньня на пасёлкі

Зьмены каарды- Затрымаемца цяпер на зьменах, якія адбыліся ў
нацыі галін і тыпу сельскай г-кі па лініі *каардынацыі* галін і культур,
культуры і ў першую чаргу па лініі суадносін земляробства і жы-
вёлагадоўлі. Пададзім даныя толькі па пасёлках, якія
утварыліся на б. надзельных землях.

Суадносіны земляробства і жывёлагадоўлі ў ‰/‰.

	К а л і н і н ш ч ы н а						Бабруйшчына (надзельн.)					
	I		II		III		I		II		III	
	Зем.	Жыв.	Зем.	Жыв.	Зем.	Жыв.	Зем.	Жыв.	Зем.	Жыв.	Зем.	Жыв.
да	47	53	48	52	42	58	34	66	38	62	48	52
пасля	49	51	47	53	49	51	37	63	42	58	52	48

Даныя вельмі выразныя і аднадушна (за выключэньнем аднаго выпадку) *сьведчаць аб памяншэньні ролі жывёлагадоўлі і ўзмацненьні земляробства*. Хоць гэта зьявішча ні ў якім разе ня можна разглядаць, як вынік скончанага працэсу перабудовы землеўпарадкаваных гаспадарак, але ўсё-ж цікава прасачыць, якія галіны жывёлагадоўлі найбольш адстаюць у сваім росце; або іначай, якія з іх найбольш чула рэагуюць на землеўпарадкаваньне.

Калі-б разглядаць высунутае пытаньне ў адношаньні толькі аднаго з дасьледваных пунктаў, то можна было-б сьцьверджаць, што ёсьць пэўная галіна жывёлагадоўлі, якая пасля землеўпарадкаваньня найбольш марудна (адносна) узрастае. Але, калі мы ўзялі й другі, кантрольны пункт, то ўбачылі, што для яго гэткай галіной зьяўляецца зусім іншая галіна. Таму мы ўстрымліваемся ад усякіх вывадаў і абмяжоўваемся толькі канстатаваньнем таго факту, што на агульным фоне адставаньня росту прадукцыі жывёлагадоўлі найбольш адстаюць у адным месцы—сьвінагадоўля (Калініншчына) у другім—буйная рагатая жывёлагадоўля (Бабруйшчына). Наогул-жа каардынацыя галін жывёлагадоўлі ў аснаўным покуль што захоўваецца тэй жа самай.

Назіраемыя зьмены ня можна аднесьці да сталых, якія азначаюць сабой пачатак новага арунку ў жывёлагадоўлі. Дзякуючы гэтаму і далейшы, больш тонкі арганізацыйна-тэхнічны аналіз гэтай галіны ў значнай ступені робіцца не сваечасовым, а гутаркі аб прычынах зьменаў, якія назіраюцца зараз,—марнаслоўнымі.

Спынімся цяпер на зьменах, якія адбыліся ў ральніцтве. Абсалютнае й адноснае ўзрастаньне гэтай галіны было заўважана раней, чаму тут застаецца прааналізаваць толькі моманты, якія зьвязаны з каардынацыяй.

Ральдзел шосты

Калі выходзіць з структуры валавой прадукцыі ад ральніцтва, то можна заўважыць наступныя змены ў суадносінах збожжавых і ня збожжавых (асыпныя, тэхнічныя і травы) культур (у ‰):

	К а л і н і ш ч ы н а						Бабруйшчына (надз.)					
	I		II		III		I		II		III	
	збож.	інш.	збож.	інш.	збож.	інш.	збож.	інш.	збож.	інш.	збож.	інш.
Да земл. . .	70	30	68	32	67	33	68	32	69	31	68	32
пасля . . .	68	32	64	36	55	45	60	40	60	40	53	47

Вольш яркавых даных ня можна было і чакаць.

Церабудова земляробства ў больш інтэнсіўным кірунку бяспрэчны факт, які патрэбна толькі паверыць і дэталізаваць. Але для гэтага нам прыдзецца пакінуць валавую прадукцыю і стаць на шлях ужывання натуралістычных катэгорыяў.

Факт пашырэння ня збожжавых зусім выразна падмацоўваецца і данымі аб прапорцыі культур у засеўным пляцу. Гэтак, па Калініншчыне мы маем падвышэнне ня збожжавых на 2—3‰, а па Бабруйшчыне (надз.) на 3—4‰ і нават на 11‰ (III гр.).

Далей, зьяўляецца цікавым прасачыць, якія ня збожжавыя культуры стаяць пад знакам найбольшага росту. Для гэтага пададзім ‰ прыросту засеўнага пляну пад бульбай і лёнам („да землеўпарадкаваньня“ = 100).

К а л і н і ш ч ы н а						Б а б р у й ш ч ы н а (надз.)					
Б у л ь б а			Л ё н			Б у л ь б а			Л ё н		
I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
152	114	116	192	124	110	274	107	130	241	133	104

І тут, як раней пры разглядзе жывёлагадоўлі, ня бачым чагосьці аднаго, што можна было-б адзначыць, як законаўпарадкаваны факт. Розніца толькі тая, што ў даным выпадку неаднолькавасьць ідзе не па лініі асобных краін, а па лініі сацыяльных груп. Калі-б сьпяшацца зрабіць вывад, то можна было-б сказаць, што для першых 2 груп больш характэрным зьяўляецца павялічэнне лёну, а для III гр. — бульбы. Але гэта зьяўлялася-б голым зацьвяджэньнем.

Таму замест яго зьвернем толькі ўвагу на той факт, што ні для адной групы сялянства землеўпарадкаваньне на пасёлкі не затрымала росту інтэнсіўных культур. Разам з тым патрэбна падкрэсьліць значнае

Эфэкт землеўпарадкаваньня на пасёлкі

пашырэнне засеваў траў, якія ад сотых доляў гэктару падняліся да чвэрці, а то й да трэцяй часткі гэктару.

Зьмяншэньне Пашырэнне засеўнай плошчы і яе інтэнсыфікацыя папару і ўраджайнасьці ішлі поплеч з значным зьмяншэньнем папару. Вось належаьныя даныя аб $\%$ папару (незасеянага) да засеўнай плошчы.

К а л і н і н ш ч ы н а						Б а б р у й ш ч ы н а (надз.)					
I		II		III		I		II		III	
да	пасья	да	пасья	да	пасья	да	пасья	да	пасья	да	пасья
24	12	24	13	25	10	51	29	44	29	46	23

Зьмяншэньне амаль што ў 2 разы $\%$ пад незасеяным папарам—факт, якому не супярэчыць ніводная з паданых лічбаў. Але ў сувязі з гэтым уцешным зьявішчам паўстае пытаньне: якім чынам пры гэтай-жа каардынацыі ужыткаў і пры няпоўным аднаўленьні жывёлагадоўлі, можна было ў Калініншчыне так рашуча скараціць плошчу пад папарам? Невялічкія, і толькі што распачатыя засеўныя лубіны ня могуць зьявіцца адказам.

Таму натуральна ў такім выпадку чакаць, што побач з пашырэннем засеваў адбываецца зьмяншэньне ўраджайнасьці культур, паколькі ўнясенне гною ў колькасці 90—100 цэнтн. на гэктар (Калініншчына) зьяўляецца далёка не здавальняючым для належага забеспячэн. урадлівасьці глебы.

Даныя экспэдыцыі далкам падмацоўваюць гэга папярэдняе дапушчэньне. Яны сьведчаць, што і па Бабруйшчыне і па Калініншчыне ўсе культуры, за выключэньнем бульбы, зьнізіліся ў сваёй ураджайнасьці. Пры чым, як раз па Калініншчыне, дзе найменшы $\%$ папару й найменшая доза ўнясення гною, мае месца найбольшае зьмяншэньне ўраджаю. Цікава таксама адзначыць, што зьніжэньне прыпадае, галоўным чынам, на жыта і інтэнсыўныя збожжавыя культуры.

З паданых аб ураджаі звестках можна зрабіць толькі адзін вывад—неабходнасьць больш шырокага забяспечваньня насельніцтва хэмічнымі ўгнаеньнямі пры правядзеньні ім землеўпарадкаваньня. У адваротным выпадку прыдзецца лічыцца з фактам зьмяншэньня ўраджайнасьці, прынамсі ў першыя 3—4 гады пасья землеўпарадкаваньня. Толькі за гэты тэрмін гаспадаркі могуць сваімі ўласнымі сіламі аднавіць парушаную арганізацыйна-вытворчую раўнавагу і поўнасьцю асвоіць прырэзку новай часамі неабжытай зямлі.

Набліжэньне Наогул-жа набліжэньне палёў і палосак да сядзібы засеваў асобных культуры бяспрэчна утварыла ўсе неабходныя тэхніка-арганізацыйныя умовы для больш шырокага і поўнага скарыстаньня ральлі, у прыватнасьці пашырэння інтэнсыўных

культур. Трэба зазначыць, што вельмі часта рост апошніх абмяжоўваецца выключна недахопам зямлі ў бліжэйшых да сядзібы зонах.

Занальнасьць разьмяшчэньня культур на сялянскіх палёх, асабліва пры вялікіх разьмерах вёсак, зьяўляецца агульна прызнаным фактам, найлепшае апісаньне якога можна сустрэць у працах праф. А.А. Котэва. У даным месцы мы падаем толькі новы матар'ял, а разам з тым зьвяртаем увагу на тую калёсальную ролю, якую адыгрывае землеўпарадкаваньне на шляхах рэформы (а часамі рэвалюцыі) ральніцтва. Запраўды, калі ўзяць тую далейшую адлегласьці, на якія выносіўся засеў розных культур у старых вёсках, і параўнаць з ​​максымальнымі адлегласьцямі ў сучасных пасёлках, то атрымаем нешта надзвычайна цікавае і важнае.

Адлегласьць далейшага месца засеву (кілм.).

	К а л і н і н ш ч ы н а						Б а б р у й ш ч ы н а					
	жыта	бульба	ямень	авёс	грэчка	лён	жыта	бульба	ямень	авёс	грэчка	лён
Да землеўпарад.	2,3	1,0	0,8	1,7	2,5	1,1	2,4	1,5	1,4	2,1	3,3	1,3
пасяля „	1,1	0,8	0,5	0,7	1,2	0,7	1,1	0,7	0,4	1,3	1,5	0,7

У вёсках да іх землеўпарадкаваньня даволі ясна выступаюць тры канцэнтры: I—бліжэйшы да сядзібы: жыта, бульба, ямень, лён; II—сярэдні: жыта, авёс, грэчка, лён; III—самы далёкі—жыта, грэчка. Пасяля землеўпарадкаваньня зямля настолькі набліжаецца да сядзібы, што культуры самых далёкіх месцаў засеву пападаюць у першую зону.

Гэты факт мае выключнае значэньне для больш поўнага вытворчага скарыстаньня ўсяе зямельнае тэрыторыі. Дзякуючы скарачэньню адлегласьці ўсе куткі ральні ў пасёлку могуць быць заняты пад любую культуру, у тым ліку і асыпную.

Іначай кажучы, на ўсёй тэрыторыі пасёлку можна весьці пладазьяменную гаспадарку з адным сьезаваротам. А тым сям'ям герцашкы да пераходу на адзін сьезаварот пераносіцца толькі ў плошчу рознай эканамічнай магутнасьці асобных сац.-эканам. груп сялянства.

У кожным разе агрыкультурна-тэхнічныя прадпасылкі для ўтварэньня на тэрыторыі пасёлку адзінага сьезавароту, а ў далейшым—адзінай ральлёвай гаспадаркі тыпу пладазьяменнай—цалкам забясьпечваюцца наяўнай арганізацыяй зямельнай тэрыторыі¹⁾.

Такім чынам, перад нашымі вачыма прайшлі галоўныя арганізацыйна-гаспадарчыя моманты, на якіх у тым або іншым напрамку адбілася земле-

¹⁾ Пытаньне аб агульным сьезавароце для пасёлкаў настолькі важнае новае, а сабраны ў працэсе нашай працы матар'ял настолькі ўдзячны, што гэты пытаньне мы тут не разглядаем, а думаем зрабіць яго тэмай спецыяльнай працы

Эфэкт землеўпарадкаваньня на пасёлкі

ўпарадкаваньне. Мы бачылі, што землекарыстаньне бядняцкіх і сярэд-
няцкіх гаспадарак пашыралася і што ў іх адбываецца хуткі працэс зьбі-
раньня і ўзмацненьня аснаўных сродкаў вытворчасьці. Але разам з тым
мы бачылі й тое, што к пачатку чацьвертага году бядняцкія г-кі яшчэ
не спраўляюцца прывесьці поўнасьцю свае сродкі вытворчасьці ў адпа-
веднасьць з новымі разьмерамі землекарыстаньня. Бачылі таксама й тое,
што тып сельскай г-кі ўсіх сац.-экан. груп праз тры гады пасля земле-
ўпарадкаваньня не даходзіць яшчэ да ранейшай вышыні інтэнсыўнасьці і
што ў ім к гэтаму часу застаецца аслабленай жывёлагадоўля. Праўда,
прыемным пры гэтым зьяўляецца павялічэньне ў ральніцтве нязбож-
жавых культур.

Цяпер перад намі зусім натуральна паўстае пы-
таньне аб сумарным, арганізацыйна-вытворчым эфэкту
земеўпарадкаваньня для сялянскіх гаспадарак розных
Валавая прадук-
цыя і ўнутры—
гаспадарчы
транспарт
сацыяльна-эканам. груп. Гэты эфэкт знаходзіць свой
адбітак у зьменах валавой прадукцыі й можа быць
пададзены ў наступным выглядзе (сяр. на 1 г-ку):

	Калініншчына			Бабруйшчына (надз.)		
	I	II	III	I	II	III
Вал. прад. (у руб.) да	290,7	538,5	968,9	187,6	399,9	712,1
пасля	420,0	598,3	814,4	388,6	471,8	628,1
Розьніца	+ 129,3	+ 59,8	- 154,5	+ 201,0	+ 71,9	- 84,0

Што можа быць красамоўней гэтых радкоў лічб, якія так ярка
сьведчаць аб арганізацыйна-вытворчых выніках савецкага землеўпарад-
каваньня. У кожным разе нам да іх няма чаго дадаваць.

Урэшце цікавым зьяўляецца апошняе арганізацыйна-гаспадарчае
пытаньне: у якой меры зьмены ў арганізацыі зямельнай тэрыторыі і
зьмены ў аб'ёме й характары вытворчасьці знайшлі свой адбітак у зьменах
унутры-гаспадарчага транспарту.

Зразумела, што адказ і на гэта пытаньне будзе грунтавацца не на
адцягнутых матэматычных выкладках, а на тых жа эмпірыка-статыстычных
матэрыялах. Апошні ў аснаўным быў дадзены нашай падворкай, якая ўліч-
вала для кожнай культуры, з аднаго боку, адлегласьці да бліжэйшага і
далейшага месца засеву, а з другога — валавы збор зярна (клубняў, валакна,
сена) і колькасьць угнаеньняў, з азначэньнем адлегласьцяў, на якую
яно вывозілася.¹⁾

¹⁾ Для часу „да землеўпарадкаваньня“ ня было даных аб угнаеньні, якое пры
працоўцы было вылічана прапарцыянальна вазе ўраджаю.

Для атрымання велічыні ўсёй кладзі, якая перасоўваецца ў гаспадарцы, неабходна было яшчэ падлічыць вагу іншых другарадных прадуктаў раўняцтва: салому, мякіну, бацьвінне, мяленьне і г. д. Гэта й было зроблена шляхам папярэдняга вылічэння па бюджэтных даных належных каэфіцыентаў, якія далі суадносіны (па вазе) зярна і саломы; зярна і мякіны; валакна і мяляння і г. д. Далейшы падлік кілёметра-цэнтнэраў—зьяўляўся вельмі простым і звычайным.

Свой агляд мы зробім у прыстасаванні да гаспадарак розных сац.-экан. груп. У гэтым выпадку для ўсяе Калініншчыны на 1 гаспадарку кожнай групы мы будзем мець гэткую колькасць транспартнай працы (у кілёметра-цэнтнэрах):

Для ўсіх груп			I гр.			II гр.			III гр.		
Пасьля		да земл.	Пасьля		да земл.	Пасьля		да земл.	Пасьля		да земл.
абсал.	у 0/0 да „да“		абсал.	у 0/0 да „да“		абсал.	у 0/0 да „да“		абсал.	у 0/0 да „да“	
2242	1133	51	300	265	88	718	350	49	1224	518	42

Табліца настолькі яскравая й выразная, што, уласна кажучы, яна не патрабуе да сябе слоўных дадаткаў. Аднак, усё-ж неабходна, з аднаго боку, падкрэсьліць той факт, што зьмяншэньне транспартнай працы знаходзіцца ў поўнай адпаведнасьці з памяншэньнем найбольш адлегласьцяў да асобных культур; а з другога—адзначыць неабходнасьць далейшага аналізу ў сувязі з канчатковай ацэнкай адноснай выгады ад эканоміі на транспарту, якую маюць розныя групы сялянства. Апошняе неабходна таму, што без яго, на падставе адных толькі прыведзеных даных, можна зрабіць няправільныя вывады.

Справа ў тым, што выгада ад зьмяншэньня транспартнай працы маскіруецца зьменамі ў колькасці кладзі, велічыня якой, як вядома, знаходзіцца ў сувязі з пашырэньнем або звужэньнем вытворчасці. На падставе ўсяго ранейшага агляду можна было-б апрыоры сказаць, што сума кладзі значна павялічылася для I гр. і зьменшылася для III у параўнанні з пэрыядам „да землеўпарадкаваньня“.

Тым самымэфект эканоміі на транспартнай працы для першай групы маскіруецца ў бок зьніжэньня, а для трэцяй—падвышэньня. Каб паверыць гэта палажэньне мы для абодвух пэрыядаў зрабілі падлік транспартнай працы на адзін цэнтнэр ураджаю (зерня, саломы, бульбы і г. д.) а затым вылічылі, які 0/0 складае гэта праца цяпер у параўнанні з часам ранейшым. Атрымалі: для I гр.—550/0, для II—490/0 і для III—430/0. Як бачым розніца хоць і засталася, але стала меншай паміж першай і апошняй групай. Нам думаецца, што яна-б зьнікла зусім, калі-б падлічыць для бядняцкіх гаспадарак ранейшыя пераезды з палоскі на палоску, што фактычна

Эфэкт землеўпарадкаваньня на пасёлкі

робіць для іх больш даўгімі фармальна аднолькавыя адлегласьці. Мы гэтага ня робім і па прычынах тэхнічных і ў мэтах эканоміі месца.

Урэшце вельмі цікава паглядзець, як зьмянілася разьмеркаваньне транспартнай працы паміж групамі збожжавых і нязбожжавых культур. Пасьля падліку кілёметра—цэнтнэраў працы на тую і другую групы культур мы атрымалі па Калініншчыне гэтакія даныя (у $\frac{0}{10} \frac{0}{10}$):

I г р у п а				II г р у п а				III г р у п а			
збожжавыя		ня збожжав.		збожжавыя		ня збожжав.		збожжавыя		ня збожжав.	
да	пасьяля	да	пасьяля	да	пасьяля	да	пасьяля	да	пасьяля	да	пасьяля
92	80	8	20	91	88	9	12	91	83	9	17

Як бачым агульнае памяншэньне транспартнай працы выклікала адноснае яе павялічэньне на незярнёвыя культуры. А калі ўзяць бядняцкія гаспадаркі, то ў іх транспартная праца на нязбожжавыя павялічылася ня толькі адносна, але і абсалютна: ад 24 да 53 кілём.-цэнтн. Арганізацыйна-гаспадарчыя вывады з гэтых фактаў—відавочны.

г) Сацыяльна-эканамічны эфэкт землеўпарадкаваньня на пасёлкі.

Амаль што ўсе аўтары, якія трактуюць пытаньне аб эфэку землеўпарадкаваньня, імкнуцца апошняму надаць выгляд эканамічнага эфэку. Пры чым „эканоміка“ гэта робіцца такім чынам: спачатку падлічваецца скарачэньне сярэдняй адлегласьці пуда грузу, затым вызначаецца колькасьць працы, якая прыпадае на адзінку плошчы; на падставе таго і другога вылічаецца эканомія працы ў днях; звычайнае множаньне апошніх на цану аднаго дня ўрэшце дасць грашовае праяўленьне эканоміі ў працы, або прырост рэнты ад землеўпарадкаваньня. Далей, капіталізацыя гэтай рэнты дае прырост цаны зямлі, а параўнаньне рэнты з выдаткамі на землеўпарадкаваньне дае $\frac{0}{10}$ на землеўпарадкаваўчы капітал. Такім чынам, дзякуючы наяўнасьці ў эканамічных катэгорыях (у тым ліку і рэнты) натуральна-тэхнічных момантаў,—вельмі лёгка адбываецца пераход ад чыстай тэхнікі (зьмяншэньне адлегласьцяў) да эканомікі.

Карыстаньне рэнтай, як звычайнай меркай, якая ўжываецца для параўнаньня адноснай выгаднасьці розных варыянтаў землеўпарадкаваўчых праектаў,—ня можа па сутнасьці зьявіцца прадметам для спрэчак. Праўда, на нашу асабістую думку было-б лепшым не вульгарызаваць адну з асноўных эканамічных катэгорыяў—рэнту, а разам з тым і не цягаць яе туды, дзе ў ёй няма асаблівай неабходнасьці. Але справа ня

толькі ў гэтым. Дрэнным зьяўляецца тое, што ніхто з аўтараў ня лічыць сваім абавязкам даць тлумачэньне наконт сваёй „эканомікі“, а тым самым усіх іх можна ўпільнуць у хаваньні запраўдных эканамічных праблем землеўпарадкаваньня¹⁾.

Эфэкт землеўпарадкаваньня, як праблема эканамічная, патрабуе для свайго высвятленьня чагосьці іншага і большага ў параўнаньні з мыслёвым, або чакаемым прыростам рэнты. У вучэньні аб эфэктывасти землеўпарадкаваньня немагчыма абыйсьці без аналізу характару і напрамку сацыяльнай перагрупіроўкі, без агляду пераразьмярваньня сродкаў вытворчасці, без падліку тых новых сіл, якія дзякуючы землеўпарадкаваньню ўцягваюцца ў працэс с.-г. вытворчасці і г. д. Усе гэтыя і аналягічныя ім іншыя пытаньні маюць самыя непасрэдня адносіны да ацэнкі вынікаў землеўпарадкаваньня. Таму кожны дасьледчык, у меру наяўнасьці ў яго адпаведных матар'ялаў, павінен даць апісаньне і гэтага роду працэсаў.

Але спачатку паглядзім, як зьмянілася вытворчая база і сама вытворчасць па ўсіх землеўпарадкаваных і дасьледваных намі гаспадарках. Тут мы перш за ўсё бачым значнае пашырэньне землекарыстаньня ад 4642 гэкт. да 6089 гэкт., або рост ад 100 да 153; далей, хоць і меншае, але таксама значнае павялічэньне кошту аснаўных сродкаў вытворчасці ад 281480 руб. да 346860 руб., або рост ад 100 да 123.

Пашырэньне землекарыстаньня, яго больш рацыянальная тэхнічная арганізацыя, разам з тым умацаваньне аснаўных сродкаў вытворчасці не маглі заставацца бяз уплыву на зьмяншэньні беспрацоўя ў землеўпарадкаваных гаспадарках. Калі сельская гаспад. да землеўпарадкаваньня патрабавала 229568 дзён працы, то пасля, ня гледзячы на эканомію ў сувязі з набліжэньнем тэрыторыі, яна ўвабрала 268107 працоўных дзён або на 16% больш.

У выніку пералічаных зьмен ачышчанае валавая (народна-гаспадарчая) прадукцыя вырасла ад 260660 руб. да 300680 р., або на 16%.

Такім чынам, пераход на пасёлкі сялянства і яго гаспадараваньне на працягу першых 3—4 год для дзяржавы азначае: а) пашырэньне на 53% плошчы зямлі сельска-гаспадарчага прызначэньня, б) павялічэньне на 23% кошту асноўных сродкаў вытворчасці, в) зьмяншэньне на 16% беспрацоўя і ўрэшце, г) узрастаньне на 16% валавой с.-г. прадукцыі.

За гэты-ж самы перыяд (1923-24 і 1926-27) валавая прадукцыя сельска-гаспадаркі БССР узрасла ад 220 міл. руб. да 272 міл. руб., што дае павялічэньне на 23%.²⁾ Праўда, значна меншы рост мы атрымалі для ад-

¹⁾ Тое, што зараз зьбіраецца для пабудовы навукі: „Эканоміка землеўпарадкаваньня“ лепш і правільней было б назваць „Гаспадарчая арганізацыя зямельнай тэрыторыі“.

²⁾ Вылічэньне зроблена паводле: „Контрольныя цифры народнага гаспадарства БССР на 1926-27 г.“. З паказаных у табліцы № 6а (стар. 60) велічынь валавой прадукцыі ад сельска-гаспадаркі былі выкінуты: салома, гуманныя рэшткі, прадукцыя сенажаці і гной.

наго з раёнаў, у якіх праводзіўся наш досьлед (Клімавіцкі); для яго па даных веснавых апытаньняў ЦСКБ і праз ужываньне вызначаных намі каэфіцыентаў, была вылічана валавая прадукцыя сельскае гаспадаркі для 1925 і 1927 г., якая пры параўнаньні дала для апошняга году прырост толькі на 2%.

Вось чаму ня будзе памылкай сьцьвярджаць, што гаспадаркі, якія перайшлі на пасёлкі, ужо праз 3—4 гады ня толькі загаіваюць тыя раны, якія наносіць ім хірургічная апэрацыя-землеўпарадкаваньне, але нават даюць ня менш ад сярэдняга прырост валавой прадукцыі. Тым самым, з пункту гледжаньня народна-гаспадарчай вытворчасьці, цалком апраўдваецца, як само мерапрыемства (землеўпарадкаваньне), гэтак і створаная ім форма (пасёлак).

Але ў сувязі з гэтым можа паўстаць новае пытаньне: у якой меры прырост прадукцыі пакрывае тыя выдаткі, якія нясе насельніцтва пры пераходзе яго на пасёлкі?

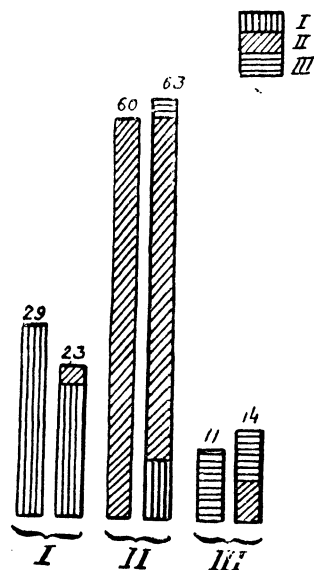
Належны падлік усіх выдаткаў, якія зьвязаны з правядзеньнем працэсу землеўпарадкаваньня, пераносам будынкаў і пабудовай калодзежаў даў іх агульную суму роўнай 80916 р. Калі прыняць пад увагу, што прырост валавой прадукцыі, паводле раней пададзеных даных, складае ўсяго 42300 р., то можна было-б зрабіць той вывад, што праз 3—4 г. акупаецца толькі палова выдаткаў. Аднак, гэта, было-б ня зусім правільна, таму што з паказанай сумы выдаткаў—толькі 34397 руб. зьяўляюцца запраўднымі грашовымі выдаткамі, а рэшта сумы складае кошт працы, якая бярэцца з самой гаспадаркі. Вось чаму на нашу думку можна лічыць, што праз тры гады землеўпарадкаваньня на пасёлкі гаспадаркі даюць прырост ачышчанай валавой прадукцыі такі, які цалкам пакрывае ўсе выдаткі, выкліканыя перасяленьнем і абсталяваньнем на новым месцы.

Вытворчасць працы Наша агульная ацэнка народна-гаспадарчага эфэctu ад пераходу насельніцтва на пасёлкі была-б далёка ня поўнай калі-б не затрымацца на зьменах у вышыні вытворчасьці працы. Мы ў даным выпадку па меркаваньнях чыста тэхнічных зробім ухіленьне ад звычайнага спосабу вызначеньня гэтага паказчыка: мы возьмем яго, як дзель ад дзяленьня ачышчанай валавой прадукцыі на колькасць дзён працы, якая фактычна скарыстана ў сельскай гаспадарцы. Тады будзем мець: да землеўпарадкаваньня—1 р. 14 к., а пасля—1 р. 12 к. Іначай кажучы—завязваньне ў гаспадарцы новых 16% працы адбылося без памяншэньня яе вытворчасьці. У гэтым факту зьямшчаюцца і станоўчыя і адмоўныя бакі. Станоўчыя таму, што землеўпарадкаваньня гаспадаркі, ня гледзячы на іх агульнае аслабленьне, і ў першыя гады пасля іх пераходу на пасёлкі ня зніжаюць вытворчасьці сваёй працы. Адмоўныя таму, што і ранейшая і сучасная вытворчасць працы да бялючага нізкая.

Запраўды, якім чынам пры гэткай вытворчасьці працы змагі-б сялянскія гаспадаркі разьлічыцца за скарыстаную імі працу, калі-б пры мусіць іх перайсьці на 8 гадзінны працоўны дзень з аплатай яго ў 1 р. 24 кап.. Між тым, гэткая вышыня заробкавай платы наогул зьяўляецца вельмі нявысокай і яе фактычна атрымоўваюць рабочыя саўгасаў у тых-жа раёнах, дзе знаходзяцца і дасьледаваныя намі пасёлкі.¹⁾ Калі прыняць пад увагу, што рабочыя саўгасаў у дадатак да гэтай платы забясьпечаны сацыяльным страхаваньнем, культфондам, спэцвопраткай і інш. дробнымі „услугамі“ з боку г-кі, то прымітыўнасьць тэхнічнай базы сялянскіх гаспадарак і звязаная з гэтым нізкая вытворчасць працы стануць відавочнымі.

У сувязі з усім гэтым мы мусім яшчэ раз падкрэсьліць усім вядомую думку аб тым, што запраўды, магутны ўздым вытворчасьці сялянскіх гаспадарак патрабуе ня толькі належных больш рацыянальных форм арганізацыі зямельнай тэрыторыі (з гэтага боку пасёлкі здавальняюць), а

Мал. 14. З ліку 100 гаспадарак прыходзілася на кожную групу (левы стаўбок „да“, ад правы „пасьяля“ землеўпарадкаваньня).

і новай разам з тым тэхнічнай базы ў самым шырокім яе разуменьні. Неабходна ўразумець самім і давесьці пасялкоўцам прастую ісьціну, што і пераход на пасёлкі дае *толькі канву*, на якой у вялікай ступені ад іх залежыць, або вышыць ранейшую жабрацкую торбу (у выпадку захоўваньня імі гаспадарчага індыўдуалізму), або праз пераход да новай тэхнікі і новага гаспадараваньня пабудаваць сваю моц і дабрабыт. Праблема „перамогі над інэртнасьцю сялянскіх мас“—запраўды зьяўляецца адной з кардынальных на шляхох да перабудовы нашай сел. гаспадаркі.

Сацыяльная Але-ж паглядзім, як перагрупіроўка агульны рост вытворчых сіл пры захаваньні ў гаспадарчай дзейнасьці той-жа індыўдуалістычнай матывацыі—адбываецца на працэсу сацыяльна-эканамічнай перагрупіроўкі сялянскіх гаспадарак, у сувязі з іх пераходам на пасёлкі. Адказам можа зьявіцца *дыяграма № 14*, дзе паказана колькі процантаў складала кожная група да і пасьяля

¹⁾ Належныя даныя аб заробкавай плаце саўгасаўскіх рабочых мы атрымалі ад Бельсультрэсту праз Г. А. Жука, якому за уважлівыя адносіны і дасьціпнае выкананьне просьбы—прыношу шчырую таварыскую падзяку.

землеўпарадкаваньня. Бачым як быццам памяншэньне адной толькі першай групы і рост за яе лік двух вышэйшых груп. Але калі прыгледзецца да картаграмы бліжэй, то на ёй вельмі лёгка заўважыць, што працэс перагрупіроўкі ў запраўднасьці зьяўляецца значна больш складаным.

Першая група зьменшылася на трэцюю частку гаспадарак, якія перайшлі ад беднякоў у сярэдніякі. Другая група зьменшылася на адну шостую частку, з якой большасьць гаспадарак перайшла ў „заможнікаў“ (III гр). Адначасова з гэтым сярэдняя група папоўнілася беднякамі і заможнікамі. У групе „заможных“ з ранейшых гаспадарак засталася крыху больш паловы, а рэшта гэтай групы складаецца зараз з ранейшых сярэдняякоў.

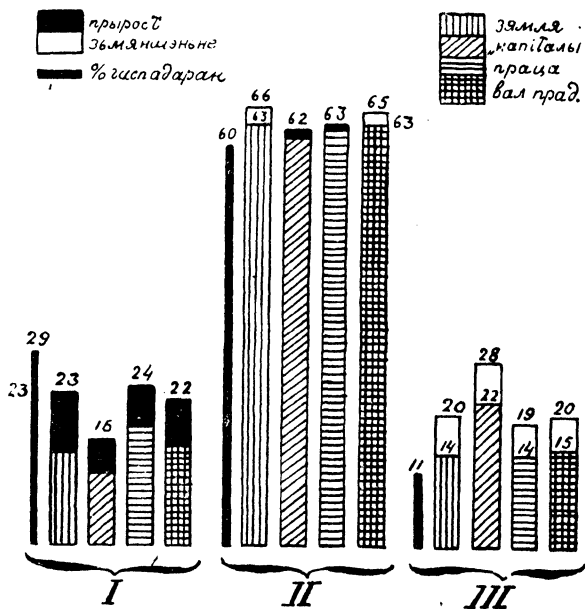
У выніку гэтых складаных працэсаў толькі 79% гаспадарак засталіся ў сваёй групе, а рэшта перажылі або шчасьце пад'ёму, або гора—звальваньня. І гэта на працягу толькі 3-4 гадоў! Цікава пры гэтым даведацца, чаго ў часе перасоўваньня было больш сьлёз ці радасьці. Належаў падлік дае баянс на карысьць радасьці: 14% гаспадарак падняліся ў вышэйшую групу і толькі 6% зваліліся ў ніжэйшую.

Такім чынам, калі адкінуць невялікі рост групы заможных гаспадарак, то сацыяльнае значэньне праведзенага землеўпарадкаваньня на пасёлкі можа быць характарызавана пераходам блізка 10% сялянства ад стану вясковага паўпралетарыяту да стану сярэдніх гаспадарак. Бяспрэчна, пры затрыманьні пераходу сялянскіх гаспадарак да таварыскага парадку землекарыстаньня, працэс перагрупіроўкі на гэтым яшчэ ня скончыцца і трэба чакаць, што і рэшта бядняцкіх гаспадарак акрэпнуць і паднімуцца да сярэдняга сялянскага ўзроўню—наогул вельмі нізкага.

Пераразьмеркаваньне сродкаў вытворчасці і самай вытворчасці. Інтэнсыўнасьць і напрамак працэсу сацыяльнай перагрупіроўкі самым цесным спосабам зьвязан з землеўпарадкаваньнем і ў першую чаргу з пераразьмеркаваньнем зямлі. Уласна кажучы, толькі павялічэньне землекарыстаньня дало мажлівасьць бядняцкім гаспадаркам узмацніць свае сродкі вытворчасці, пашырыць саму вытворчасць, а праз тое і другое перайсьці ў вышэйшую групу. Станоўчую ролю пасёлкаў трэба бачыць у тым, што яны не казалі і не затрымалі гэтага працэсу. У выніку, ужо праз тры-чатыры гады мы маем значна іншы удзел у вытворчасці розных сацыяльных груп вёскі.

Калі жадаць абхапіць адным поглядам усе сацыяльныя і эканамічныя зьмены, якія прынёс насельніцтву пераход на пасёлкі, то іх можна падаць у гэтакім выглядзе (гл. мал. 15 на стар. 108).

Беднякі, якія складалі да землеўпарадкаваньня 29% з 14% у іх зямлі і 11% сродкаў вытворчасці закладвалі 18% працы і атрымлівалі 15% усёй валавой прадукцыі. З другога боку, у той-жа час—11% заможнікаў мелі 20% зямлі і 28% асноўных сродкаў вытворчасці, закладвалі 19% працы і атрымлівалі 20% усёй валавой прадукцыі.

Мал. 15. Доля зямлі, сродкаў вытворчасці працы і валав. прадукцыі розных груп да і пасля землеўпарадкавання

У адношаньні да бядняцкіх гаспадарак кідаецца ў вочы: а) нізкая забяспечанасьць сродкамі вытворчасці пры разьліку іх на адзінку землекарыстаньня (умоўны паказчык=0,8); б) высокая затрата працы, як у параўнаньні з колькасьцю зямлі (паказчык=1,3), гэтак і ў параўнаньні з сродкамі вытворчасці (паказчык=1,6), в) нізкая вытворчасць працы (паказчык=0,8)¹⁾.

Для заможных гаспадарак харак-

тэрны адваротныя адзнакі: а) высокая забяспечанасьць сродкамі вытворчасці (1,4); б) нізкая затрата працы адносна зямельнай плошчы (0,95) і асабліва адносна сродкаў вытворчасці (0,7) і в) параўнаўча больш высокая вытворчасць працы (1,1).

Як бачым бядняцкія гаспадаркі задыхаліся ад малазямелья і недахопу ў іх сродкаў вытворчасці, а разам з тым шукалі выхаду ў павышанай працаінтэнсыўнасьці, якая пры прымітыўнай тэхніцы і неўпарадкаванасьці зямельнай тэрыторыі ішла пад знакам зьмяншэньня вытворчасці працы. Землеўпарадкаваньне для гэтай групы зьявілася адзіным ратункам ад далейшай кітаезацы і жабрацтва. І запраўды, пасля землеўпарадкаваньня мы бачым зусім іншы малюнак. Бядняцкія гаспадаркі, праз пашырэнне землекарыстаньня і некаторае паляпшэньне сваіх сродкаў вытворчасці, значна павялічваюць свой удзел у вытворчасці і што важна, гэта адбываецца з амаль-што нармальнай вышыняй (для сялянскіх гаспадарак) вытворчасці працы (0,92). З другога боку, група заможных гаспадарак у поўнай адпаведнасьці з памяншэньнем у ёй землекарыстаньня

¹⁾ Нармальны стан усюды характарызуецца ўмоўным паказчыкам—1,0.

зьявіжае і затраты працы і валавую прадукцыю, але захоўвае тую-ж вышыню вытворчасьці працы.

Асаблівай увагі заслугоўвае пытаньне аб пераразьмеркаваньні сродкаў вытворчасьці. Мы бачым, што гэты элемент гаспадараваньня, з аднаго боку, найбольш марудна ўзрастае ў бядняцкіх гаспадарках, другога—найбольш устойліва утрымліваецца на ўзмацнёнай вышыні ў самых гаспадарках. Ня цяжка таксама заўважыць, што розьніца паміж рознымі сац.-экан. групамі сялянства найбольш выразна і яскрава праходзіць як раз па лініі сродкаў вытворчасьці.

З гэтых фактаў трэба зрабіць два галоўныя вывады: 1) асноўныя сродкі вытворчасьці і пасья землеўпарадкаваньня застаюцца зброяй для эксплёатацыйі заможнымі групамі сялянства бядняцкіх гаспадарак і 2) неабходна больш шырокая дапамога бядняцкім гаспадаркам пры абсталяваньні іх сродкамі вытворчасьці. Апошняя вымагаецца нават чыста вытворча-эканамічнымі меркаваньнямі дзяржавы ў сувязі з вырашэньнем ёй задачы найбольш поўнага скарыстаньня зямельнай тэрыторыі. Адрэзка зямлі ад груп сялянства, якія ўзброены належнымі асноўнымі сродкамі вытворчасьці, і перадача яе (зямлі) групе слаба забясьпечанай гэтымі сродкамі—можа прайсьці без хранічнага памяншэньня ўсей с.-г. вытворчасьці толькі пры дапамозе бядняцкім гаспадаркам з боку дзяржавы, асабліва па лініі с.-г. інвэнтару.

У сваім аналізу эфэctu землеўпарадкаваньня мы прайшлі доўгую дарогу—ад падліку зьямяншэньня шмацкутнасьці зямельных часткаў ад характарыстыкі сацыяльных і эканамічных зьявішч у сувязі з пераходам насельніцтва на пасёлкі. Амаль што ўсе пададзеныя факты ясна і выразна сьведчылі аб адным і тым-жа: 1) пасёлкі з тэхніка-арганізацыйнага боку даюць усе мажлівасьці для поўнага і інтэнсыўнага скарыстаньня самых далёкіх куткоў іх зямельнай тэрыторыі; 2) пасялковая форма не затрымлівае працэсаў арганізацыйна-гаспадарчай адбудовы і перабудовы сялянскіх гаспадарак; 3) пасёлкі даюць выразны і станоўчы сацыяльна-эканамічны малюнак да савецкай землеўпарадкаваўчай палітыкі, паколькі апошняя у моц неабходнасьці даводзіцца мець справу з падворным і вобшчынным землекарыстаньнем. Таму, у поўнай адпаведнасьці з фактамі, можна сьцьвярджаць, што пасёлкі і пасялковая форма запраўды выконваюць (у масе) тую ролю, якая прызначана ім сучаснай аграрнай і народна-гаспадарчай палітыкай.

7. НЕКАТОРЫЯ АСОБНЫЯ ПРАБЛЕМЫ.

а) аптымальны разьмер пасёлкаў.

Пытаньне аб дасьледчык пры пастаноўцы гэтай праблемы папа-
оптымуму ў дае прыблізна ў той жа стан, што й пры вывучэньні
літаратуры пытаньня аб эфэкту землеўпарадкаваньня. Перад ім,
аднаго боку, паўстае параўнаўча багатая літаратура на
гэту тэму, а з другога—беднасьць статыстыка-эмпірычных матэрыялаў.

Пытаньне аб аптымальных разьмерах было выразна высунута і д
волі дасканала распрацована тым-жа самым праф. А. В. Чайнавым
Апошні ў сваёй працы: „Аптымальныя разьмеры земляробскіх гаспа
рак“ прадбачыць пяць выпадкаў, калі практычна можа паўстаць задач
адшуканьня оптымуму. Пры чым, першыя тры выпадкі зьвязаны ў яго
арганізацыяй тэрыторыі буйнога с.-г. прадпрыемства, якое пабудова
на найманай працы; чацьверты выпадак—з арганізацыяй с.-г. камуна
пяты—з „расьсяленьнем буйных сялянскіх паселішч на рад больш дро
ных паселішч¹⁾).

Для свайго тэарэтычнага аналізу праф. Чайнаў бярэ толькі буйны
гаспадарку з найманай працай і для гэтай гаспадаркі шукае „клясыч
оптымум“. Саму праблему ён фармуліруе, як „*праблему адшуканьня
гэткіх разьмераў плошчы эксплятацыі, пры якіх, пры аднолькава
іншых умовах, сабекошт атрыманых прадуктаў будзе найменшым*
(падкрэсьлена аўтарам²⁾).

Пры адшуканьні мэтаду для вызначэньня оптымуму праф. Чай
застанаўліваецца на інтэгральнай пастаноўцы пытаньня, г. зн. бярэ
гаспадарку, як суцэльнасьць і аналізуе для яе зьмены ўсіх элемэнтаў
ворчасьці па лініі уплыву іх на сярэдні сабекошт адзінкі прадукту.
Ходзячы з таго, што розныя элемэенты сабекошту по рознаму адказва
на пашырэньне разьмеру тэрыторыі г-кі, — праф. Чайнаў падзяляе іх
3 катэгорыі: а) тыя, якія зьмяншаюцца, б) тыя, якія павялічваюцца і в)
якія не залежаць ад велічыні г-кі.

У далейшым праф. Чайнаў аналізуе ўплыў разьмеру гаспадаркі
кожны асобны элемэнт сабекошту і прадстаўляе гэты ўплыў у выглядзе

¹⁾ Паказаная праца, стар. 77.

²⁾ *ibidem* стар. 13.

належащих кривых. Зьлічэнне ўсіх кривых дае мажлівасьць графічна вызначыць той разьмер гаспадаркі, пры якім найбольш рацыянальна будуць скарыстаны, як элемэнты першай катэгорыі (сілы пашыраючыя), гэтак і элемэнты другой катэгорыі (сілы сьціскаючыя).

Раўнавага тых і другіх сіл для сельскай гаспадаркі розных тыпаў (сыстэм) засноўваецца пры рознай велічыні зямельнай тэрыторыі. Праф. Чаянаў для асноўных сыстэм ральніцтва вызначае наступныя оптымумы (пры высокіх заробковых платах): а) залежная сыстэма каля 2,000 г.; б) трохпалёўка без угнаеньня—каля 900 г.; в) трохпалёўка з угнееньнем каля 600 г. і г) пладазьменная гаспадарка каля 250 гэкт.

У канцы сваёй працы праф. Чаянаў зазначае, „што разьмеры оптымуму могуць быць намі вызначаны толькі ў самых агульных і шырокіх межах, якія аднак пры ўсёй іх шырыні ня губляюць практычнага свайго характару“ і далей: „оптымум можа быць вызначан з вельмі малай мерай дакладнасьці і заўсёды зьявіцца мала ўстойлівым“¹⁾.

Другім аўтарам, які прысьвячае праблеме оптымуму спецыяльную манаграфію, зьяўляецца П. П. Сплюхін²⁾. Ён у сваёй працы імкнецца скарыстаць тэорыю і мэтодыку праф. Чаянава толькі не для буйнай г-кі з наёмнай працай, а ў прыстасаваньні да „навова арганізуемых пасёлкаў“. Ёсьць і яшчэ адна асаблівасьць у П. П. Сплюхіна—праблему оптымуму ён распрацоўвае не для ідэальных тыпаў сельскай гаспадаркі, а для рэальнага й канкрэтнага тыпу сельскай г-кі праваўзбярэжжа Саратаўскай губэрні. Ва ўсім іншым П. П. Сплюхін цалком скарыстоўвае, як ідэю, так і мэтадалёгію праф. Чаянава. Запраўды, у яго мы бачым той жа падзел элемэнтаў г-кі на сілы сьціскаючыя і сілы пашыраючыя з тэй толькі розьніцай, што да апошніх П. П. Сплюхін адносіць: а) сумеснае карыстаньне палешаным мёртвым інвэнтаром; б) сумеснае карыстаньне агульным пастухом і в) сумесную арганізацыю вадазабесьпечаньня³⁾. Гэтым пашыраючым сілам процістаіць тая-ж сьціскаючая сіла—эканомія на ўнутры-гаспадарчым транспарту. Усе далейшыя разьлікі ідуць прыблізна па таму-ж пляну, як і ў праф. Чаянава; а ў выніку параўнаньня розных кривых тым-жа спосабам вызначаецца аптымальны разьмер пасёлкаў, які толькі папраўляецца каэфіцыентам скажэньня канфігурацыі.

Пасьля доўгіх вылічэньняў П. П. Сплюхін для раёну „правільнай трохпалёўкі з інтэнсыўнай апрацоўкай“ і раёну „пераходнай трохпалёўкі з найбольш нізкай тэхнікай апрацоўкі“ вызначае межы хістаньня оптымуму ў выглядзе: ніжэйшая мяжа=100 дз. і вышэйшая=600 дз.; пасьля папраўкі—вышэйшая=400 дз., а ўрэшце ён кажа: „мы лічым найбольш

¹⁾ ibidem, стар. 75—76.

²⁾ Меж. инж. П. П. Сплюхин: „Монографии по экономике землеустройства“; Саратов 1928 года.

³⁾ ibidem, стар. 5.

праўдападобнай сярэдняю арытматычную 250—300 дз.¹⁾ Гэта апошняя лічба оптымуму і прапануецца П. П. Сплюхіным для ўжывання „у гурбёрскім маштабу“.

Праф. Ф. Г. Някрасаў у адпаведным разьдзеле свайго курсу выкладае ўвесь час погляды праф. Чаянава і толькі ў канцы заўважае, што для практыкі зьяўляецца больш важным „адшуканьне оптымуму для сялянскага аб'яднаньня (пасёлку)“. Аднак, у гэтым месцы праф. Някрасаў ня спыняецца на спосабах азначэньня оптымуму для пасёлкаў, а абмяжоўваецца агульнай устаноўкай, якую формуліруе наступным чынам: „Пункт перацінаньня тых крывых, якія азначаюць напрамак індывідуальнага выгад асобных двароў і напрамак іх агульных інтарэсаў і дае оптымум разьмеру пасёлка“²⁾. Як бачым, ідэя баянсаваньня выгад і нявыгад застаецца ў якасьці прынцыпа і для азначэньня разьмеру тэрыторыі пасёлкаў.

Крыху іначай да пытаньня разьмеру землекарыстаньня аднаго паселішча“ падыходзіць М. В. Абадоўскі. Сваю задачу ён ставіць, як адшуканьне максымальнага і мінімальнага разьмеру паселішча. Пры чым „мяжой у бок памяншэньня разьмеру землекарыстаньня паселішча мажліва лічыць гэткую плошчу зямлі, на якой могуць рацыянальна скарыстоўвацца галоўнейшыя с.-г. машыны“, а „мяжа рацыянальнага максымуму землекарыстаньня вызначаецца гэткай далёкасьцю пераездаў і перавозаў пры якой уся гаспадарка ў цэлым робіцца эканамічна нявыгаднай“³⁾. Шляхам тэхнічных падрахункаў вытворчасьці розных машын і тэхнічнага вучоту працы М. В. Абадоўскі для Цьвярской губ. вызначае оптымум 360 дз. з рацыянальнымі межамі яго хістаньня ад 120 дз. да 720 дз.

Зводка пададзеных поглядаў і наша ўстаноўка

Пададзеныя літаратурныя даведкі даюць падставу зрабіць гэтакія вывады; 1) аптымальны разьмер тэрыторыі г-кі вызначаецца ў выніку барацьбы сіл сыўскага тыпу і пашыраючых гэту тэрыторыю. Самі сілы складаюцца па рознаму для розных тыпаў сельскай гаспадаркі. Інтэнсыфікацыя гаспадарак у форме „капіталаінтэнсыфікацыі“ (пераважнае павялічэньне асноўных сродкаў вытворчасьці) у працягу спрыяючых ўмовы для праяўленьня сіл пашырэння, гэта значыць павялічэньня оптымуму тэрыторыі г-кі, інтэнсыфікацыя, ў форме „прадпрыемства інтэнсыўнасьці“ выклікае зьявішча адваротнага парадку.

2) Ідэя адшуканьня оптымуму тэрыторыі па прынцыпу найбольш выгаднай камбінацыі ўсіх элемэнтаў сабекошту прадукту (А. В. Чаянава зьяўляецца рэальнай для асобнай гаспадаркі (у тым ліку і сялянскай) а не для іх комплексу (земграмады), паколькі ў апошнім выпадку на першыя выступаюць матывы, якія вызначаюцца не найўнай тэхнікай і арганізацыяй.

¹⁾ П. П. Сплюхин, *ibidem*, стар. 5.

²⁾ *ibidem*, стар. 26—32.

³⁾ проф. Ф. Г. Некрасов: „Основы землеустройства“, стар. 155—164.

⁴⁾ Агр. М. В. Ободовский: „Хозяйственная сторона землеустройства“ стар.

цыйяй вытворчасці, а мажлівай і чакаемай у бліжэйшай будучыне. Таму і адшуканьне для сялянскіх г-к оптымуму тэрыторыі па гэтаму канструкцыйна-тэарэтычнаму метаду запраўды прыводзіць „да адшуканья працоўных нормаў“ у выглядзе адпаведных па велічыні хутароў.

3) Аптымальныя разьмеры тэрыторыі звычайна вызначаюцца або адцягнена—рацыяналістычным метадам (А. В. Чаянаў), або канкрэтна-рацыяналістычным (П. П. Сплюхін і М. В. Абадоўскі). І толькі ў самы апошні момант А. А. Ржаницыным узнята пытаньне аб ужываньні эмпірычнага падыходу пры адшуканьні оптымуму. На гэту думку аўтара (які, да слова сказаць, прапрацаваў 35 гадоў па землеўпарадкаваньню) падштурхнуў той факт, што „пры сучасным стане распрацоўкі пытанья—вызначэньне оптымуму адымае ў землеўпарадкавацеля так багата часу і разам з тым, пры падліку размаітых мясцовых умоў, выліваецца ў гэжкую складаную форму, што на практыцы амаль што зусім ня ўжываецца“¹⁾. А. А. Ржаницын звяртае ўвагу на рэальна-існуючыя максымальныя адлегласьці, звыш якіх апрацоўка зямлі робіцца ня выгоднай, чаму і прапануе ўзяць гэтыя адлегласьці за падставу пры вылічэньнях оптымуму тэрыторыі.

4) Усе аўтары даюць надзвычайна шырокія хістаньні паміж ніжэйшай і вышэйшай межамі оптымуму (у П. П. Сплюхіна вышэйшая норма больш ніжэйшай у 4 разы, а у М. В. Абадоўскага у 6 разоў). Для атрымання такіх „оптымумаў“, на нашу думку, можна лёгка абысьціся без складаных і марудных вылічэньняў (гл. працу П. П. Сплюхіна), а замест іх узяць належны оптымум праф. Чаянава і памножыць толькі яго на адпаведны каэфіцыент землеўпарадкаванасьці, які звычайна атрымліваецца ў данай мясцовасьці. Але аб гэтым далей.

Такім чынам, мы бачым, што ня гледзячы на відочнасьць ажыўленьня каля тэмы аб оптымуму, яна застаецца вельмі мала навукова апрацаванай, асабліва з боку выяўленьня эмпірычнага матар'ялу. Аднак, гэта зусім ня сьведчыць аб тым, што ідэя оптымуму мала рэальна і ня ўжываецца ў практыцы землеўпарадкаваньня (як гэта думае праф. Някрасаў). Мы проста ў даным выпадку не дацэнніваем масавы вопыт практыкі жыцьця, якая „на працягу сталяцьцяў і тысячаляцьцяў дакладнейшым спосабам прыстасоўваецца да фактычна існуючых умоў і фактараў“²⁾. Стрыманыя адносіны практыкі да нашых адцягнена-тэарэтычных пабудоў ня трэба разглядаць як адмаўленьне самой ідэі оптымуму: практыка заўсёды жыла і жыве ідэяй оптымуму элемэнтаў вытворчасці, у тым ліку і велічыні зямельнай тэрыторыі. Трэба звяртаць увагу ня так на

¹⁾ А. А. Ржаницын: „Тэорыя і практыка землеустройства“ стар. 74—76. Гэту працу А. А. Ржаницына мы атрымалі толькі ў часе апрацоўкі данага разьдзелу, чаму вельмі шмат аб немажлівасьці застанавіцца на некаторых другіх думках гэтага цікавага аўтара.

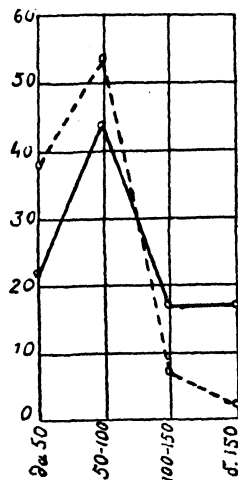
²⁾ Д-р Р. Крицковский, *ibidem*, стар. 138.

тое, што практыка ня живе па нашых пропісах, а на тое, што навука мала ведае вопыт практыкі і ў некаторых выпадках вельмі мала ёй запраўды дапамагае.

Жаданьне насельніцтва і землеўпарадкаваўчая практыка.

Калі падыходзіць канкрэтна да вызначэньня оптымуму для пасёлкаў БССР, то цікавым зьяўляецца даведацца аб меркаваньнях самога насельніцтва, якое перайшло да гэтай формы. Адказы 409 гаспадарак на пытаньне аб найлепшым і пажаданым разьмеру пасёлкаў разьмяркоўваецца такім спосабам: 38% гаспадарак выказваюцца за пасёлкі да 50 гэкт.; 53% за пасёлкі ад 50 да 100 гэкт.; 7% за 100—150 г. і толькі 2% за пасёлкі больш 150 гэкт. Як бачым большасьць адказаў падае на пасёлкі ў 50—100 гэкт. Гэткі малюнак у асноўным захоўваецца і пры разглядзе адказаў асобна для кожнай сац.-экан. групы; адзінае выключэньне складае толькі група заможнага сялянства, якое ў значна большым процанту (70%) выказваецца за пасёлкі ў 50—100 гэкт.

Землеўпарадкаваўчая практыка, даволі добра адбівае гэты запрос жыцьця. Данія аб усіх пасёлках, якія ўтвораны да 1923 г. па Бабруйшчыне паказваюць, што 22% гэтых пасёлкаў маюць плошчу да 50 гэкт.; 44%—ад 50 да 100 гэкт.; 17%—ад 100 да 150 г. і 17%—звыш 150 гэкт. Падабенства запросу насельніцтва і вынікаў праведзенага землеўпарадкаваньня вельмі добра відаць на дыяграме № 16.

Мал. 16. % пасёлкаў для розных разьмераў іх тэрыторыі

Пры аднолькавай віду крывой усё-ж лёгка заўважыць, што землеўпарадкаваньне ўтварае пасёлкі крыху большага разьмеру, чым гэта жадае насельніцтва. Таму і модальная велічыня, якая прыпадае на групу пасёлкаў у 50—100 гэкт. расоўваецца і захоплівае далейшую групу ў 100—150 гэкт. Дзякуючы гэтаму сярэднія разьмеры пасёлкаў па 29 раёнах Бабруйшчыны, Магілёўшчыны і Калініншчыны разьмяркоўваюцца па вылучаных намі групам крыху інакш: ні адзін раён ня мае сярэдняга разьмеру меншага за 50 г.; 13 раёнаў маюць ад 51 да 100 г.; 13 раёнаў ад 101 да 150 г. і толькі 3 раёны—больш 150 г.

Такім чынам, пасёлкі ў 50-150 гэкт. зьяўляюцца найбольш пашыранымі ў дасьледаваных намі раёнах, а разам з тым і найбольш пажаданымі ў пункту гледжаньня самога насельніцтва. Тым самым паказаная лічбы (50 і 150) можна да пэўна ступені і лічыць за ніжэйшую і вышэйшую межы оптымуму. А найбольш мажліваю велічыняй оптымуму

можна прызнаць звычайную сярэднюю арытматычную з гэтых 2-х лічбаў:

$$\frac{50 + 150}{2} = 100 \text{ гэкт. Але звернемся да новых фактаў.}$$

Вызначэнне Сыстэма ральніцтва ў сялянскіх гаспадарках у дась-
вышэйшай мяжы ледаваных раёнах характарызуецца наяўнасцю чатырох
оптымуму асноўных культур: зім. жыта, бульбы, ячменю і грэчкі.
Пры чым на бульбу прыпадае ад 12—13% засеўнай
плошчы (Калініншчына) да 17—19% (Бабруйшчына). У валавой прадук-
цыі ральніцтва удзельная вага бульбы яшчэ больш значная: ад 24—32%
(Калініншчына) да 28—37% (Бабруйшчына). Адна шостая засеўнай
плошчы пад бульбай і адна трэцяя валавой прадукцыі ральніцтва ад
бульбы—факты з якімі ня можна ня лічыцца пры рацыянальнай аргани-
зацыі тэрыторыі, асабліва калі справа ідзе аб сялянскім землекарыстаньні.

Як відаць—агрыкультурна-тэхнічныя вымаганьні ральніцтва пры
гэткіх умовах можа здаволіць толькі тая арганізацыя зямельнай тэрыто-
рыі, пры якой самыя далёкія пункты гэтай тэрыторыі могуць быць ук-
лючаны ў агульны севазварот пладазьемнага тыпу. Паколькі адным з
атрыбутаў пладазьямену зьяўляецца значны засеў асыпных культур і па-
колькі ва ўмовах нашага ральніцтва гэткай культурай зьяўляецца бульба,
пастолькі пададзенае запатрабаваньне да арганізацыі тэрыторыі можна
канкрэтызаваць, як адшуканьне адлегласці, за межамі якой засеў бульбы
робіцца не рацыянальным.

У агульным сваім выглядзе прынцып адшуканьня оптымуму праз
папярэдняе вызначэнне найбольшых, але яшчэ рацыянальных адлеглас-
цяў не зьяўляецца новым. Аб ім паміж іншым, вельмі ясна выказваецца
ў сваёй апошняй працы А. А. Ржаницын, які для эмпірычнага спосабу
вызначэння оптымуму высювае тры палажэньні і сярод іх першае і ас-
ноўнае: „Для кожнага раёну ў павеце (або акрузе) сумеснай працай аг-
раномаў і эканамістаў вызначаецца максымальная адлегласць зямлі ад
сядзібы землекарыстальніка, далей якой апрацоўка зямлі лічыцца гаспа-
дарча неэтазгоднай“¹⁾. У гэтым палажэньні разам з яснай фармуліроў-
кай самаго прынцыпу максымальной адлегласці даецца і крытэры для
практычнага яго ўжываньня. Аднак, апошняе ня зусім так: сказ „далей
якой апрацоўка зямлі лічыцца гаспадарча неэтазгоднай“—ня можна лі-
чыць за акрэсьлены і выразны адказ, таму што пэўны па сваёй адлег-
ласці кавалак зямельнай тэрыторыі пры адным спосабе яго эксплёата-
цыі будзе мэтазгодна скарыстоўваць, пры другім—менш мэтазгодна і
толькі пры нейкіх канкрэтных спосабах ужо ня будзе карысным яго эк-
сплёатаваць.

А. А. Ржаницын спрабуе канкрэтызаваць свой крытэры. Ён зьвяр-

¹⁾ А. А. Ржаницын, *ibidem*, стар. 78. Ня шкодзіць адзначыць, што праца па вылі-
чэнню оптымуму намі была цалком скончана да атрымання падручніка А.А. Ржаницына.

тэ ўвагу на эмпірычны факт—максымальную адлегласьць, на якую ся-
ляне вывозяць гной. „Межы землекарыстаньня пасёлку павінны пра-
водзіцца на адлегласьці ад паселішча з гэтакім разьлікам, каб землі
(раўля), якія апрацоўваюцца, не размяшчаліся-б ад паселішча далей
гэтай адлегласьці“²⁾. Але за гэтай адзнакай і сам аўтар не прызнае
адзінага і канчатковага крытэрыя, паколькі максымальная адлегласьць
вывазкі гною „у большасьці выпадкаў зьяўляецца вынікам іншых пры-
чынаў“. Вось чаму трэба згадзіцца з тым, што А.А. Ржаницын высунуўшы
правільны прынцып усё-ж ня даў яснай устаноўкі для практычнага яго
ужываньня.

Мы асабіста выходзілі з палажэньня, што кожны тып (сыстэма)
ральніцтва мае такую важную і разам з тым прагрэсыўную рысу, якая
можа быць узята як крытэрыя гаспадарчай мэтазгоднасьці пры вызна-
чэньні найбольшай адлегласьці зямель ад сядзібы. Такім крытэрыем для
нашай сельскай гаспадаркі мы ўзялі—выгоднасьць культывіраваньня на
найбольш далёкіх землях бульбы.

Пасьля гэтага неабходнага ўхіленьня зьвернемся да агляду матар’-
ялаў. Падворкі, якія ўлічвалі максымальныя адлегласьці засеву ўсіх куль-
тур, сьведчаць, што да землеўпарадкаваньня толькі 25% гаспадарак мелі
засевы бульбы звыш 1,5 кілём.; рэшта 75%, як правіла, ня сеялі буль-
бы далей 1,5 кіл. За праверкай гэтага факту мы зьвярнуліся да больш
дакладных бюджэтных матар’ялаў і атрымалі надзвычайна выразны і ці-
кавы адказ. З 89 палосак, якія заняты *над бульбу*, знаходзяцца на ад-
легласьці:

	да 0,5 кіл.	0,6—1,5 кіл.	1,5—2,5 кіл.	зв. 2,5 к.	Усяго
абсалют.	46	43	0	0	89
у %/о	52	48	0	0	100

Каб зрабіць гэтыя лічбы больш яскравымі і пераканаўчымі, неаб-
ходна падаць даныя аб разьмеркаваньні (па адлегласьці) палосак двух
другіх аснаўных культур. Для жыта і аўса будзем адпаведна мець:

Зім. жыта					Авёс						
да	0,5	0,6—1,5	1,6—2,5	зв. 2,5	Усяго	да	0,5 к.	0,6—1,5	1,6—2,5	6. 2,5	Усяго
абс.	45	65	20	0	130	32	57	7	5	101	
у %/о	35	50	15	0	100	32	56	7	5	100	

Цяпер усё ясна: у той час, як другія больш экстансыўныя культу-
ры адыходзяць ад сядзібы на 2,5 кіл. і нават больш (авёс, грэчка),
бульба за межы 1,5 кілём. ня выходзіць. Але гэта покуль што толькі
голы эмпірычны факт, пасьля канстатаваньня якога паўстае новая задача
знайсці арганізацыйна-вытворчыя падставы наяўнасьці самога факту.

²⁾ ibidem, стар. 75.

З пункту гледжання абстрактнага і тэарэтычнага апошняя задача зьяўляецца звычайнай і для яе разьвязаньня даволі: па кожнаму кавалку, якія знаходзяцца на рознай адлегласьці ад сядзібы, знайсці суму прыбыткаў і суму выдаткаў; на падставе гэтых даных у залежнасьці ад зьмены адлегласьцяў намаляваць для таго і другога крывыя і ў выніку атрымаць пункт перацінаваньня гэтых крывых, які ўрэшце і дасьць сабой максымальную, рацыянальную адлегласьць.

Горш выглядае справа, калі ад агульных разважаньняў перайсьці да рэальнай і канкрэтнай пастаноўкі гэтай задачы. Тут мы павінны перш за ўсё ўлічваць той факт, што эксплёатацыя асобных кавалкаў ральмі не зьяўляецца ізаляванай і самастойнай, а адбываецца, як адна з дэталей усяго цэльнага гаспадарчага працэсу. Таму, разам з непасрэднымі відочнымі выдаткамі і прыбыткамі на той або іншы кавалак, прысутнічаюць яшчэ і ўкосныя—захаваныя выгоды і нявыгоды, якія зьвязаны з эксплёатацыйнай гэтага кавалку. Выяўленьне апошняга роду велічынь і іх бальансаваньне зьяўляецца справай мала-рэальнай і як правіла дасьледчыкам зусім ня ўлічваецца. Тым самым звычайны вучот прыбыткаў і выдаткаў па асобных кавалках зьяўляецца да пэўнай меры штучным, а вынік іх бальансаваньня не адбівае рэальнай параўнаўчай выгоды, якая атрымліваецца гаспадаркай ад кожнага кавалку. Вось чаму і вызначаны вышэй крытэры трэба разглядаць, як вельмі прыблізны і ўмоўны.

Само вылічэньне кошту выдаткаў і прыбытку для асобных палосак вялося шляхам запаўненьня і апрацоўкі „папалосных картак“ (гл. узор на стар. 70). Частка граф гэтай карткі запаўнялася непасрэдна з бюджэтна-агранамічнага блянку, а частка з адпаведных рахунковых аналізаў. Склад debeta і credita ясна відаць з самой карткі; трэба толькі дадаць, што праца людзей, для ўсіх палосак гнязда расцэнена па вышыні заробковай платы рабочых саўгасаў (Калініншчына—1 р. 21 к. і Бабруйшчына—1 р. 23 к.), а праца коняў—па вышыні заробку ў промыслах. У выніку апрацоўкі картак для кожнай культуры і кавалку была падлічана вышыня прыбытку на 100 руб. выдаткаў. Атрыманыя адносныя велічыні і зьявіліся паказчыкамі выгаднасьці апрацоўкі зямлі пад розныя культуры і пры розных адлегласьцях.

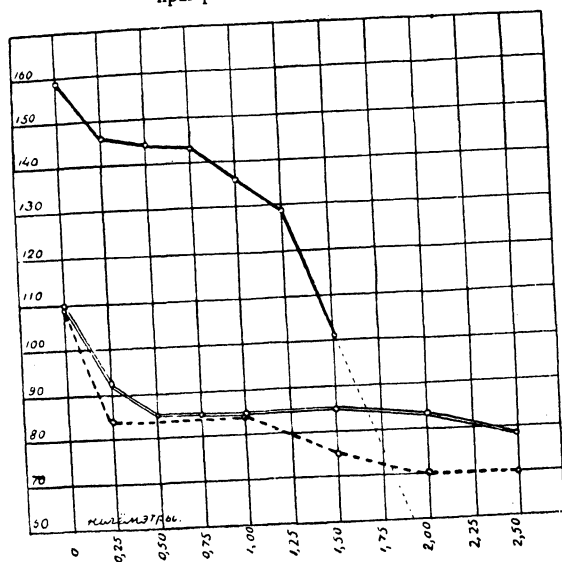
Каб атрымаць больш дакладны адказ неабходна было па мажлівасьці ізаляваць ад некаторых аснаўных фактараў, якія апроча адлегласьці уплываюць на прыбыткоўнасьць кавалку. Для гэтага мы ўзялі кавалкі толькі II гр. сялянства (аднолькавасьць тэхнікі), з іх узялі толькі тыя, якія маюць аднолькавую глебу і рэльеф; і ўрэшце ізалявалі уплыў велічыні кавалку, г. зн. узялі толькі тыя з іх, якія маюць плошчу ня менш 0,20 гэкт. (меншая плошча выклікае пераезды ў часе працы).

Пасьля праведзенага адбору карткі былі згрупаваны па асобных культурах, а затым у межах кожнай з іх—па розьніцы ў адлегласьцях.

Далейшая праца зьяўлялася звычайнай і зводзілася да вылічэння для кожнай групы (па адлегласці) сярэдняй вышынi прыбыткунасьці на 100 р. выдаткаў.

У выніку ўсёй доўгай і крапатлівай працы мы атрымалі вельмі маленькую і скромную дыяграму, на якой паказана змяншэнне прыбыткунасьці жыта, бульбы і аўса пры павялічэнні адлегласці да засева. (гл. дыягр. №17).

Ма.л. 17. Прыбыткунасьць на 100 р. выдаткаў пры розных адлегласцях

Бачым перш за ўсё значнае падабенства ў руху крывых абедзвюх збожжавых культур, якія амаль што ад самой сядзібы не аплачваюць тых выдаткаў, якія на іх кладуцца. Цікава пры гэтым таксама зазначыць, што рух абедзвюх крывых наогул ідзе вельмі плаўка; а ў некаторых выпадках зусім паралельна восі абсцыс (жыта ад 0,5 да 2,0 кілём.).

Зусім іншае мы бачым у руху крывой прыбыткунасьці бульбы, якая пачынаецца з высокай лічбы ў 159 стромка з 3 пунктамі пе-

рагіну (0,25; 0,75 і 1,25 кіл.) звальваецца ўніз каля адлегласці ў 1,5 кіл. Пры велічыні ў 1,5 кілём. на 100 р. выдаткаў прыпадае 101 р. прыбытку або іначэй кажучы тое і другое даюць прыбялсаванні нуль.

Такім чынам, мы атрымалі больш чым выразны адказ—*найтаўраці* кілёмэтра да далейшага месца засева бульбы зьяўляецца ня звычайным і выпадковым эмпірычным фактам, а фактам, які дакладна абавярты на арганізацыйна-гаспадарчых падставы вытворчай прыроды сялянскіх гаспадарак.

Каб давесці, што рух крывых, якія дадзены на дыяграме № 17 запраўды звязан з павялічэннем адлегласці, неабходна дадаць яшчэ і звесткі аб узростанні долі выдаткаў на пераходы і пераезды. Да адказу мы сарысталі даныя паданых вышэй папалосных картак (стар. 70 і знайшлі, што апошнія складаюць да ўсіх выдаткаў на працу такі працэнт (пасья выраўніваньня радоў):

да 0,25 кіл. 0,26—0,50 0,51—0,75 0,76—1,0 1,1—1,25 б. 0,25 к.

бульба .	4 ⁰ / ₀	5 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	9 ⁰ / ₀	12 ⁰ / ₀	15 ⁰ / ₀
жыта .	8 ⁰ / ₀	7 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	7 ⁰ / ₀

Неаднолькавасць змены даных у тым і другім раду—відавочна. У той час, калі процант выдаткаў на пераходы і пераезды для бульбы няўхільна і больш менш роўнамерна ўзрастае, той-жа процант для жыта да 1,25 кіл. трымаецца блізка, што на адной вышыні.

Павялічэнне выдаткаў на пераходы і пераезды зніжае адносную (да выдаткаў) прыбыткунасць больш далёкіх кавалкаў. Гэта мы і бачым пры параўнанні крывой для бульбы (дыягр. № 17) з адпаведнымі данымі раду. З другога боку, стабільнасці (у ⁰/₀/⁰/₀) выдаткаў на пераходы і пераезды для жыта вельмі добра адпавядае устойлівасць у руху крывой яго прыбыткунасці. Паколькі і тая і другая група фактаў ня супярэчаць, а падмацоўваюць адна другую, пастолькі іх трэба лічыць за пэўныя і надзейныя.

Іначай кажучы, ва ўмовах сучаснай тэхнікі ральніцтва 1,5 кілёметра запраўды зьяўляецца той максымальнай адлегласцю, за межамі якой культура бульбы робіцца не рацыянальнай. Трэба дзівіцца таму, як дакладна гэты факт адбіваецца самім жыццём. Якімі сьмешнымі мы часамі выглядаем у навуцы, калі трэціруем эмпірычны вопыт і голас практыкі.

Пасья таго, калі вызначана намі максымальная рацыянальная адлегласць, вельмі лёгка вылічыць і вышэйшую мяжу оптимальнаму зямельнаму тэрыторыі пасёлку. Для гэтага перш за ўсё уявім сабе ідэальныя ўмовы землекарыстання, г. знач. вучастак у выглядзе квадрату з сядзібамі ў пункце перацінання дыяганалаў. Відавочна, што пры гэтым найбольш далёкімі пунктамі ад сядзібы будуць куты квадрату. Калі прыняць найбольшую адлегласць да гэтых кутаў у 1,5 кілём., то ў выніку атрымаем квадрат з даўжынёй дыяганалаў у 3 кілём. Плошча такога квадрату будзе:

$$P = \frac{d \cdot d}{2} = \frac{3 \times 3}{2} = 4,5 \text{ кв. кілём., або } 450 \text{ гэкт.}$$

Атрыманая велічыня

і зьяўляецца вышэйшай мяжой оптимальнаму пры ідэальных умовах арганізацыі зямельнай тэрыторыі. Ня шкодзіць напаміць, што праф. Чаянаў „клясычны“ оптимальны ў 400—500 дэ. дае для пладазьяменнай г-кі пры наяўнасці ў раёне нізкай заробковай платы. У сувязі з гэтым мы маглі б сказаць, што тэрыторыя ў 450 г. пры ідэальнай яе арганізацыі забяспечвае разьвіццё пладазьяменнай г-кі.

Аднак, у запраўднасці вельмі цяжка дасягнуць ідэальнай землеўпарадкаванасці. Звычайна фігура землекарыстання вельмі мала нагадвае квадрат, а сядзібы разьмяшчаюцца далёка ня ў цэнтры вучастку. Таму наяўнасць кавалкаў з адлегласцю большай за 1,5 кіл. у жыццё мае месца пры значна меншых разьмерах пасёлкаў. Вось чаму каб наб-

лізіцца да запраўднасьці мы мусім у пададзены ідэальны разьмер (450 г.) увесці папраўку на велічыню каэфіцыенту канфігурацыі і гаспадарчай абкругленасьці зямель, якія ў сярэднім атрымліваюцца пры землеўпарадкаваньні пасёлкаў у нашых натуральна-гістарычных умовах (рэльеф, разьмеркаваньне зямлі па ўжытках, вадазабесьпека глебы і г. д.).

Паколькі раней была заўважана сувязь паміж пагаршэньнем каэфіцыенту гаспадарчай абкругленасьці і павялічэньнем разьмеру пасёлкаў, пастолькі гэты каэфіцыент мы возьмем толькі па пасёлках большых за 100 гэкт. Пры гэткай умове належныя вылічэньні даюць сярэдні каэфіцыент абкругленасьці=1,47, а для тых-жа пасёлкаў каэф. канфігурацыі =1,20. Ступень землеўпарадкаваньня можна прыблізна вызначыць праз множаньне першага каэфіцыенту на другі ($1,47 \times 1,20$); тады будзем мець сумарнае іх выяўленьне = 1.76¹⁾.

Цяпер застаецца толькі ўжыць гэту папраўку. Для чаго даволі вызначаную намі для ідэальных умоў велічыню тэрыторыі ў 450 гэктараў падзяліць на атрыманы сумарны каэфіцыент (450 : 1,76), што дасць 257 гэкт., або абкругляючы—250 гэкт.

Такім чынам, *вышэйшай мяжой оптымуму рэальна трэба прызнаць пасёлак у 250 гэкт., або пасёлак прыблізна ў 25 двароў*. Утварэньне пасёлкаў звыш гэтага разьмеру не гарантуе таго набліжэньня ўсёй зямлі да сядзібы, якое вымагаецца вышэйшай інтэнсыўнасьці нашага тыпу сельскай г-кі.

Вызначэньне ніжэйшай мяжы оптымуму Цяпер паспрабуем азначыць ніжэйшую мяжу оптымуму зямельнай тэрыторыі пасёлку. Гэта мяжа, як відаць, павінна знаходзіцца ў самай цеснай залежнасьці ад магчымасьці кожнаму пасялкоўцу карыстацца на кааператывных правах аснаўнымі с.-г. машынамі: сьялкай, касьцілкай, жаткай, малатарняй, арфай і сартыроўкай. Зразумела, што толькі той пасёлак, які дасць належную колькасць працы гэтым машынам, зможа забясьпечыць іх пранікненьне ў сельскую гаспадарку, і толькі такі пасёлак павінен лічыцца рацыянальным па аб'ёму ў ім с.-г. вытворчасьці (у тым ліку і аднаго з яго элемэнтаў—зямлі).

Адным словам, задача адшуканьня ніжэйшай мяжы зводзіцца ў першую чаргу да вызначэньня тых мінімальных разьмераў плошчы, пры якіх робіцца мэтазгоднай замена працы рукамі—працай пералічаных вышэй машын. Вырашэньне гэтага папярэдняга пытаньня значна паллячаецца дзякуючы наяўнасьці ў літаратуры працы Ів. Лапаціна,²⁾ які вельмі падрабязна і дакладна прааналізаваў, як дээнную і сэзонную вытворчасьць розных с.-г. машын, гэтак і вызначыў мінімальныя разьмеры г-кі.

¹⁾ Іншых паправак мы уводзіць ня будзем дзякуючы іх меншаму гаспадарчаму значэньню.

²⁾ „Труды Вышэго Семинария С.-Х. Экономии и политики при П. С.-Х. А. вып. 7, стр. 119—152.

пры якіх рацыянальна завадзіць у гаспадарцы тую або іншую машыну.

Мы дазволім сабе без усялякіх камэнтарыяў падаць канчатковыя вывады Ів. Лапаціна. Апошні дае гэтакія плошчы: для розных сеялак—27—30 гэкт. збожжавай плошчы; для сенакасілкі—22—55 гэкт. сенажацяў; для жатак—20 гэкт. засеву збожжавых; для конных малатарняў—25—30 гэкт. збожжавай плошчы і ў рэшце для арфы—16—27 г., а для сартоўкі—11 гэкт. засеву збожжавых. Агляд гэтых даных паказвае, што найменшая рацыянальная тэрыторыя пасёлку павінна мець каля 30 гэкт. засеву збожжавых культур і каля 25 гэкт. розных сенажацяў.

Пасля гэтага вельмі лёгка адшукаць і велічыню самога пасёлку. Збожжавыя па дасьледваных намі пасёлках складаюць каля 75% ад усяго засеўнага пляцу, што для 30 г. збожжавых дае ўвесь пляц засеву роўным 40 гэктарам. Да гэтай плошчы трэба дадаць яшчэ плошчу пад папарам у 8 гэктараў (20% ад засеву) і тады будзем мець усю плошчу ральлі=48 гэкт. Далей, да плошчы ральлі дадаем сенажатную плошчу ў 25 гэкт. і атрымаем 73 гэкт., да якіх застаецца толькі далучыць належную колькасць іншых ужыткаў (сад, гарод, выпас, няўдобица). Усе пералічаныя іншыя ўжыткі складаюць 20% ад ральлі, або 8 гэкт. і ўрэшце для ніжэйшай мяжы оптымуму тэрыторыі пасёлкаў мы маем: $73 + 8 = 81$ гэктар, або абкругліўшы—80 гэкт. ¹⁾ *Ніжэйшай мяжой оптымуму трэба лічыць пасёлкаў у 80 гэкт., пасёлкі меншыя ад гэтага разьмеру зьяўляюцца ня зусім адпавядаючымі задачы больш поўнай машынізацыі сельскай г-кі ²⁾*

Оптымум для пасёлкаў асобных краін і яго правэрка. *Такім чынам мы ўстанавілі, што для умоў Магілёўшчыны рацыянальнымі па разьмеру тэрыторыі зьяўляюцца ўсе пасёлкі, якія знаходзяцца ў межах ад 80 да 250 гэкт. Зразумела, гэтыя межы (асабліва вышэйшая) будуць выглядаць крыху інакшымі для рэшты краін БССР.*

Вось чаму ў даным месцы паўстае задача пашырыць і дыфэрэнцыраваць здабыткі нашага папярэдняга аналізу. Гэта можна зрабіць праз скарыстаньне масавых даных Кіраўмеліазема Н. К. З. Б. На падставе зьвестак аб землеўпарадкаванай пад пасёлкі плошчы (блізка паўміліёна гэкт., і аб ліку саміх пасёлкаў (каля 4.000) лёгка атрымаць для кожнай краіны сярэдняю за 5 гадоў велічыню пасёлкаў. Розьніца паміж гэтымі

¹⁾ М. Е. Кавалёў у цытаванай раней працы (ibid, ст. — 195 — 196) разглядае пытаньне аб выгаднасьці карыстаньня вадой пры хутарскай і пасялковай форме землекаррыстаньня і прыходзіць да вываду, што „пры глыбіні калодзежу да 21 мэтр. найбольш рацыянальна стварэньне пасёлкаў у 6 двароў“. Аўтар у даным выпадку ня зусім дакладна сфармуляваў сваю думку, якая па сутнасьці кажа не аб найлепшым разьмеру пасёлкаў, а аб аптымальнай колькасці двароў на адзін калодзеж, якіх можа быць і вельмі многа ў пасёлку. Але бяспрэчна адно, што пры 6 дварох (пасёлкаў прыблізна ў 60 гэкт.) можна мець калодзеж у 20 мэтр. глыбіні. Калі прыняць пад увагу тое, што глыбіня ў 20 мэтр. зьяўляецца для Б. С. С. Р. параўнаўча рэдкай зьявішчам, то можна сьць зусім спакойным за пастаноўку вадазьясьпекі ў пасёлках у 80 гэкт.

²⁾ Ср. М. В. Ободовский (ibid, стар. 23 і 24); П. П. Сплюхин (ibid стар. 19—22)

сярэднімі асобных краін адбівае, на нашу думку, асаблівасьці іх тыпу сельскай гаспадаркі і самабытнасьць арэаграфічных умоў. Калі пры гэткай умове прыняць разьмер пасёлкаў Магілёўшчыны за 100, то можна вельмі лёгка для ўсіх іншых краін знайсці належны каэфіцыент для папраўкі пададзеных вышэй межаў опытымуму.

Мы пайшлі гэтым шляхам і атрымалі для асобных краін такія межы:

1. Меншчына 75—230 гэкт.	4. Магілёўшчына 80—250 гэкт.
2. Палесьсе 65—205 „	5. Гомельшчына 90—280 „
3. Віцебшчына 45—130 „	Б. С. С. Р. сярэдня 70—220 „

Значнае адхіленьне ад сярэдніх па Б. С. С. Р. бачым толькі ў адношаньні даных для Віцебшчыны. Для яе, як відаць, трэба прызнаць за мажлівае і рацыянальнае утварэньне пасёлкаў у 5—12 двароў.

Вызначэньнем вышэйшых і ніжэйшых межаў — фактычна вычэрпваецца ўся праблема опытымуму. Сярэдняя велічыня опытымуму зьяўляецца менш важнай з практычнага пункту гледжаньня і не прадстаўляецца цікавай для навукі. Практычнае значэньне сярэдняй велічыні опытымуму — чыста арыентыровачнае. Кожны землеўпарадкаваўчы праэкт павінен імкнуцца да ўтварэньня пасёлкаў блізкіх да сярэдняй опытымуму, таму што пры ёй, з аднаго боку, утвараюцца больш шырокія перспектывы ў адношаньні машынізацыі (параўнаўча з найменшай велічынёй опытымуму), а з другога — ня так моцна будуць адчувацца адмоўнасьці павялічэньня ўнутрыгаспадарчага транспарту (параўнаўча з вышэйшай велічынёй опытымуму).

Але зразумела, што ў запраўднасьці пад уплывам цэлага шэрагу умоў бывае вельмі цяжка зьздзейсьнічаць нашы ідэальныя меркаваньні. Паўстае неабходнасьць ад іх адхіліцца на карысьць набліжэньня да рэальнасьці. І вось тут трэба мець зусім выразныя межы, пераход за якія сьведчыць аб пераходзе да новай якасьці. Таму мы яшчэ раз падкрэсьліваем дапушчальнасьць даволі мяккіх адносін да сярэдняй опытымуму і асаблівай настойлівасьцю прапануем самыя жорсткія адносіны да захаваньня вышэйшай і ніжэйшай мяжы яго. Без яснай і пераконваўчай неабходнасьці ня трэба спускацца ніжэй і паднімацца вышэй вызначаных крайніх разьмераў.

Цяпер, калі ахарактарызавана месца і значэньне сярэдняй опытымуму, можна даць яе лічбовае азначэньне. Для гэтага скарыстаем самы звышзайны і кароткі шлях: сярэдняю опытымуму возьмем, як звычайнае сярэдняе арытмэтычнае з велічынь вышэйшай і ніжэйшай яго межаў. Тады для асобных краін будзем мець гэтакія найбольш пажаданыя разьмер пасёлкаў: Меншчына—150 гэкт., Палесьсе—135 гэкт., Віцебшчына—90 гэкт., Магілёўшчына — 160 гэкт. і Гомельшчына — 180 гэкт. Уважаючы арыентыровачнае значэньне гэтых сярэдніх — трэба спосаб ужыты для атрымання, прызнаць здавальняючым.

Наш аналіз оптымуму быў-бы няскончаным, калі-б мы не правярылі атрыманых вывадаў. Зробім гэта ў максымальна сьціслай форме. Перш за ўсё скарыстаем факты, якія былі канстатаваны пры разглядзе эфэктна землеўпарадкаваньня. Там мы знайшлі, што найлепшыя каэфіцыенты канфігурацыі і шматпалосіцы прыпадаюць на пасёлкі разьмерам у 75—100 гэкт. (мал. № 8 і № 10), а найлепшыя каэфіцыенты шматкутнасьці і гаспадарчай абкружэнасьці на 100—150 гэкт. (мал. № 7 і № 9). Далей, там жа было заўважана, што на пасёлкі ў 75—100 гэкт. прыпадае найбольш шпаркае ўзрастаньне інтэнсыўнасьці (мал. № 13), а на пасёлкі ў 100—150 гэкт.—найбольш шпаркае аднаўленьне сродкаў вытворчасьці па лініі жывога інвэнтару. І ўрэшце было адзначана, што пасья разьмеру ў 150—200 гэкт. пачынаецца найбольш хуткі прырост сярэдняй адлегласьці палёў да гаспадарчага асяродку.

« Да гэтых усіх фактаў ня шкодзіць дадаць яшчэ адзін — прырост валавой прадукцыі ў залежнасьці ад разьмеру пасёлкаў. Дзякуючы важнасьці гэтага паказчыка мы падышлі да яго дваяка. З аднаго боку, узялі ўсе літаральна пасёлкі, і згрупаваўшы іх належным чынам, атрымалі агульнае ўзрастаньне прадукцыі (незалежна ад сац.-эканам. груп) для кожнай па разьмеру групы пасёлкаў. У гэтым выпадку мы атрымалі такія $\frac{0}{0}\frac{0}{0}$ ўзрастаньня валавой прадукцыі (да землеўпарадкаваньня = 100)¹.

50—75 г. 76—100 101—150 151—200 б. 200.

123 % 117% 124% 130% 100%.

Хаця паданы рад і не зьяўляецца вельмі стройным, але ўсё-ж і на ім лёгка заўважыць, што разьмер у 151—200 гэкт. зьяўляецца пераломным; пасья яго ўзрастаньне прадукцыі спыняецца. Атрымаўшы такія вынікі мы падышлі да гэтага-ж пытаньня з другога боку: узялі ня ўсе пасёлкі, а толькі тыя, якія ў свой час былі вылучаны намі шляхам ізаляцыі ад уплыву якасьці зямлі, каэфіц. гаспадарчай абкружэнасьці і каардынацыі ўжыткаў, а ў саміх пасёлках узялі толькі II сац. групу²). Належны падлік даў такі прырост ачышчанай валавой прадукцыі на 1 гаспадарку: у пасёлках 50—75 г.—40 р.; у пасёлках 76—100 гэкт.—37 р. і ў пасёлках 101—150 гэкт.—76 руб. (даня па двух другіх групах пасёлкаў не падаюцца дзякуючы малой колькасьці пасёлкаў у групе). Гэты, другі рад зьяўляецца вельмі кароткім і прыводзіцца ў якасьці дадатаку да першага раду, паколькі яго даня не супярэчаць даным апошняга.

Такім чынам, ні адзін з фактаў, якія атрыманы пры аналізе тэхніка-арганізацыйнага і гаспадарча-эканамічнага эфэктна землеўпарадка-

¹) Пасёлкі да 50 гэкт., як вельмі далёка адышоўшы ад ніжэйшай мяжы оптымуму намі ня ўзяты.

²) гл. разьдзел 6, стар. 95 і 96

ваньня,—не супярэчыць нашым вывадам аб оптымуме. Усё тэхнічна, гаспадарча і эканамічна-прагрэсыўнае знаходзіць сваё найбольшае выяўленьне ў пасёлках ад 75 да 200 гэкт.

Землеўпарадкаваўчая практыка дае за 1923—24 г. гэткаія даныя (для БССР бяз Гомельшчыны): ніжэйшая мяжа оптымуму—каля 40 гэкт., вышэйшая каля—225 гэкт. і сярэдняю велічыню оптымуму—каля 100 г.¹⁾ Як бачым, у практыцы значнае месца займае арганізацыя пасёлкаў з невялікім разьмерам тэрыторыі. Хаця гэты факт сам па сабе і зьяўляецца добра вядомым, але мы ўсё-ж зьвяртаем на яго ўвагу, а разам з тым яшчэ раз падкрэсьліваем неабходнасьць больш рашучай аховы ніжэйшай мяжы оптымуму. Вышэйшая мяжа амаль што цалкам адпавядае лічбе, якая вызначана намі.

б) пасёлкі з пераносам і без пераносу сядзіб.

Пры землеўпарадкаваньні на пасёлкі, апрача оптымуму, паўстае цэлы шэраг іншых актуальных пытаньняў. Да іх мы адносім: а) падбор двараў у пасёлка; б) абраньне пад пасёлка таго або другога месца і в) абраньне належнага севазвароту. Паколькі першае пытаньне вельмі цесна звязана з трэцім і паколькі гэта апошняе мы вылучылі, як асобную тэму для самастойнай працы—пастолькі ў даным месцы мы застаюміся толькі на другім пытаньні. Канкрэтна мы разгледзім тую стаўноўчыя і адмоўныя бакі, якія можна заўважыць у пасёлках арганізаваных на месцы старых сядзіб і ў пасёлках арганізаваных на новым месцы. Звычайна літаратура ў гэтым выпадку дае зусім пэўны адказ: маламоўныя гаспадаркі неабходна па мажлівасьці пакідаць на месцы, а сэрваніцы і заможныя перасяляць на пэрыфэрыю вучастка. Разважаючы тэарэтычна і абстрактна іншага адказу, бязумоўна і ня можна даць.

Аднак, дазволім сабе на хвіліну зрабіць высунутыя залежнасьці ад пытаньне спрэчным і зьвернемся да фактаў. Перш за ўсё адлегласьці іх да кінецца ў вочы, што ў запраўднасьці само пытаньне зьяўляецца старой і ляецца крыху больш складаным. Справа ў тым, што ў вёсках і ў пасёлках старазямельнага тыпу сядзібы старой вёскі.

ставаючыя на месцы звязана з атрыманьнем зямель бачэйшых да старой вёскі, а перанос сядзіб—з атрыманьнем больш дадалікіх зямель. Калі запытацца, ці ёсьць якая-небудзь розьніца паміж тымі і другімі землямі, то вельмі лёгка наперад сказаць, што—ёсьць. Тым самым калі згрупаваць пасёлкі ў залежнасьці ад адлегласьці іх да сядзібнага месца старой вёскі і падлічыць для кожнай групы пасёлкаў сярэдні ўзрост джай жыта, то ў выніку атрымаем гэтакі малюнак:

¹⁾ Афіцыйныя даныя Кіраўмеліавсма НКЗБ.

Некаторыя асобныя праблемы

	Засталіся на старым мес- цы	Перасяліліся на адлегласці:		
		да 1 кілём.	1,1—2,0 кіл.	б. 2 кіл.
Цэнтнераў на 1 гэкт.	10,6	10,4	9,4	6,9
У % (на месцы = 100)	100	98	89	65

Факт пагаршэння гаспадарчай якасці зямель пры пасоўванні на пэрыферыю—відавочны ¹⁾. Аднак, каб яшчэ больш пераканацца ў гэтым мы паспрабавалі праверыць яго і другім спосабам.

У часе апрацоўкі матар'ялаў намі было заўважана, што розныя пасёлкі адной і тэй-жа вёскі атрымалі пры землеўпарадкаванні розную норму зямлі на адну душу (развёўрастачную адзінку). Паколькі развёўрастачная адзінка ўжывалася адна і тая-ж для ўсіх двароў і без усякіх выключэнняў, пастолькі заўважаную розніцу можна было растлумачыць толькі неаднолькавай гаспадарчай каштоўнасцю розных зямель у старой вёсцы. На падставе гэтых меркаванняў была падлічана сярэдняя норма зямлі на 1 душу для ўсіх вылучаных груп пасёлкаў. Пры павялічэнні адлегласці пасёлкаў ад сядзібных месц старой вёскі норма зямлі на душу няўхільна і законаўпарадкавана робіцца ўсё большай і большай: 1,63 гэкт. 1,77, 2,36 і ўрэшце 2,88 гэкт. Каб зрабіць гэты рад больш выгадным для параўнання з папярэднімі данымі аб ураджайнасці, мы паставілі пытанне наадварот: колькі душ размешчана на 100 г. кожнага разраду зямель. Нескладаныя вылічэнні далі:

	Засталіся на старым мес- цы	Перасяліліся на адлегласці:		
		да 1 кіл.	1,1—2,0	б. 2 кіл.
душ на 100 гэктараў	62	57	42	35
у % (на месцы = 100)	100	93	69	57

Прагляд даных, з аднаго боку, сведчыць аб правільнасці раней зробленага вываду, а з другога, кажа і аб чымсьці новым. Запраўды, калі прыглядзецца да тэмпу памяншэння колькасці душ на 100 гэкт., то можна заўважыць, што рад апошніх велічын зьменьваецца больш разка, чым першы (100—57 замест—100—65). У сувязі з гэтым натуральна паўстае думка аб тым, што сялянства пры землеўпарадкаванні расцэнку зямлі звязвае з адлегласцю, на якую трэба яму будзе перасяліцца з ранейшай сядзібы. Хаця такая думка і зьяўляецца пакуль што слаба абaperтай на факты, аднак мы ня ўтрымаліся і паспрабавалі канкрэтна падлічыць тую накідку зямлі, якая няпрыкметна атрымліваецца пасёлкамі „з пераносам сядзіб“. Запраўды, калі-б улічвалася толькі розніца якасці зямель, то пасёлкі, арганізаваныя на новым месцы ў сярэднім атрымалі-б на 1 душу — 1,88 гэкт. (пасёлкі без пераносу сядзіб —

¹⁾ Бязумоўна гэты факт ў значнай ступені зьяўляецца вынікам с.-г. культуры пагодле ранейшага, неаднолькава адносіцца да спосабу скарыстання бліжэйшых зямель.

1,63 гэкт.). Між тым у запраўднасьці яны на душу атрымалі—2,29 гэкт., або на 0,41 гэкт. больш, а гэта на гаспадарку дае прэмію блізка ў 2 гэкт.

Такім чынам, простае жаданьне застацца на месцы старых сядзіб ускладняецца. Паўстае шэраг новых задач, і з іх у першую чаргу—пытаньне аб выгаднасьці застацца пры меншай колькасьці лепшай зямлі, або атрымаць значна большую колькасьць горшай зямлі. Далей, перад гаспадаркай ставіцца і яшчэ адна цяжкая задача—эбалюсаваць выгады атрымання дадатковых 2 гэкт. зямлі з дадатковымі выдаткамі, патрэбнымі пры перасяленьні на новае месца.

Было-б вельмі цікава абодвы гэтыя пытаньні разгледзіць асобна. Але ўжытыя намі захады па ізаляцыі аднаго зьявішча (розная якасьць зямель) ад другога (выгады і нявыгады пераходу да новай сядзібнай аселасьці) не далі мажлівасьці давесці ізаляцыю да канца. Таму ў далейшым пры разглядзе тэмпу гаспадарчага разьвіцьця пасёлкаў на месцы і пасёлкаў з пераносам сядзіб—будзе фактычна давацца адказ і на пытаньне аб уплыве на працэс гэтага разьвіцьця зямель рознай якасьці. Аднак гэта ня можна лічыць за вялікую шкоду, таму што жыцьцё часцей за ўсё і дае такое злучэньне—заставаньне на месцы і лепшыя землі перанос сядзібы і горшыя землі. Далейшы адказ мабыць не дакладна задаволіць нашу навуковую зацікаўленасьць, але затое ён вельмі добра адаб'е рэальнасьць.

Але зьвернемся зноў да фактаў. У мэтах эканомічнасьці ў пераносах месца будзем карыстацца толькі данымі аб пасёлках з пераносам і без Калініншчыны. Землекарыстаньне і сродкі зьмяніліся пераносу сядзіб. неаднолькава ў пасёлках, якія засталіся на месцы старых сядзіб і якія перасяліліся на новае месца. Калі стан „да землеўпарадкаваньня“ прыняць за 100, то зьмены к часу дасьледаваньня будуць характарызавацца гэтакімі лічбамі:

Землекарыстаньне								Аснаўныя сродкі вытворчасці							
На месцы				Перасяліліся				На месцы				Перасяліліся			
I	II	III	Рэз.	I	II	III	Рэз.	I	II	III	Рэз.	I	II	III	Рэз.
142	91	56	98	237	143	115	151	144	92	68	97	198	141	103	136

Усе сац.-экан. групы сялянства ў выпадку пераносу сядзіб атрымаваюць у паўтара-два разы больш зямлі. У вялікай адпаведнасьці з гэтым растуць (або зьніжаюцца) і аснаўныя сродкі вытворчасці. Апошні асабліва яскрава відаць на II гр., для якой заставаньне на месцы азначае памяншэньне—землекарыстаньня да 91%, а сродкаў вытворчасці 92% і, наадварот, пераход на пасёлкі з пераносам сядзібы азначае павя-

Некаторыя асобныя праблемы

лічэнне—землекарыстання да 143⁰/₀, а сродкаў вытворчасці да 141⁰/₀. Вельмі падобны малюнак мае месца і ў адношанні да бядняцкіх гаспадарак з тэй толькі розніцай, што для гэтай групы заставаўне на месцы азначае не адваротны працэс (змяншэнне), а той-жа самы (рост) толькі з менш эфектыўным пад'ёмам. Калі-б мець на ўвазе інтарэсы заможных пластоў вёскі, то можна было-б сказаць, што для іх адноснае захаванне ранейшага дабрабыту ляжыць толькі на шляху атрымання горшых, больш далёкіх зямель, падвойная норма якіх можа затрымаць катастрофічнае згортванне ў іх аб'ёму вытворчасці. Ад вывадаў пакуль што ўстрымаемся, а паглядзім, як павялічэнне зямлі і сродкаў вытворчасці адбілася на беспрацоўі і ачышчанай валавой прадукцыі.

Змены апошніх к часу досьледу можна характарызаваць наступнымі процантамі расходу працы на сельскую гаспадарку і процантамі ачышчанай валавой прадукцыі ад сельскай гаспадаркі (стан „да землеўпарадкавання“ прыняты за 100).

Праца ў сельскай г-цы								Ачышчанаая вал. прадукцыя							
На месцы				Перасяліліся				На месцы				Перасяліліся			
I	II	III	Раз.	I	II	III	Раз.	I	II	III	Раз.	I	II	III	Раз.
121	85	69	93	155	120	102	122	129	90	53	94	164	125	90	123

У агульным маем той жа самы малюнак: пасёлкі, якія засталіся на месцы, уцягваюць у сярэднім менш працы чым раней (93⁰/₀) і ў дакладнай адпаведнасці з гэтым даюць і менш ачышчанай валавой прадукцыі (94⁰/₀); наадварот, тыя пасёлкі, якія арганізаваліся на новым месцы, з пераносам сядзібы занялі на 22⁰/₀ больш працы і так-жа дакладна падвысілі на 23⁰/₀ ачышч. валавую прадукцыю.

Народна-гаспадарчая выгада ад пасёлкаў, якія занялі пад сядзібы новыя месца – відавочна. Аднак, каб яшчэ больш умацаваць такі вывад, мы дазволім сабе падаць адну невялічкую таблічку, якая дае колькасць ачышчанай валавой прадукцыі на адзін дзень скарыстанай працы.

Адзін дзень працы дае ачышч. валавой прадукцыі (руб.)

Пасёлкі на месцы								Пасёлкі з пераносам сядзібы							
I		II		III		сярдн.		I		II		III		сярдн.	
да	цяп.	да	цяп.	да	цяп.	да	цяп.	да	цяп.	да	цяп.	да	цяп.	да	цяп.
1,07	1,11	1,19	1,27	1,50	1,14	1,19	1,21	1,09	1,17	1,19	1,23	1,45	1,29	1,21	1,23

Калі палічыць гэтыя велічыні за паказчыкі вытворчасці працы, то можна сказаць, што азначаны толькі што прырост вал. прадукцыі ў па-

сёлках з пераносам сядзіб—адбыўся блз зьніжэньня вытворчасьці працы (1,21 р.—1,23 р.).

Выгаднасьць перацягваньня ў прыстасаваньні да кожнай сац.-экан. групы сяноўнае месца для ляньства асобна. У мэтах больш хуткага і выразнага адрозных груп сяказу сканцэнтруем усе ранейшыя здабыткі да аднаго месца ляньства. Тады будзем мець:

1. *Бядняцкія гаспадаркі* ў выпадку заставаньня на старых сядзібах атрымліваюць на 42% больш зямлі, павялічваюць на 44% свае аснаўныя сродкі вытворчасьці, завязваюць у вытворчасць 21% новай працы, падвышаюць на 29% ачышчаную валавую прадукцыю і даюць на 4 кап. у дзень павялічэньне вытворчасьці працы. Пры пераходзе на новае сядзібнае месца яны адпаведна павялічваюць: землекарыстаньне на 137% сродкі вытворчасьці—98%, расход працы—55%, ачышчаную валавую прадукцыю—64% і вытворчасць працы на 8 к. у дзень. Як бачым тэмп гаспадарчага разьвіцьця пры другім спосабе разьвязваньня пытаньня зьяўляецца большым у 2—3 разы.

2) *Серадняцкія гаспадаркі* пры заставаньні на месцы атрымліваюць на 9% менш зямлі, зьніжаюць на 8% сродкі вытворчасьці, закладаюць на 15% менш працы і атрымліваюць на 10% менш ачышчанай валавой прадукцыі; вытворчасць працы пры гэтым паднімаецца на 8 к. у дзень. Перасяленьне сярэдняцкіх гаспадарак на новае месца азначае прыбаўку ў 43% зямлі, падвышэньне на 41% сродкаў вытворчасьці, зьніжэньне дадатковых 20% працы, падвышэньне на 25% прадукцыі і рост вытворчасьці працы на 4 кап. у дзень. Іначай кажучы, для гэтай групы сялянства заставаньне на старых сядзібных мясцох азначае згорваньне вытворчасьці па ўсіх адзнаках у сярэднім процантаў на дзесяць і наадварот, пераход на пасёлкі з новай сядзібнай аселасьцю азначае пашырэньне вытворчасьці прыблізна на $\frac{1}{3}$ у параўнаньні з ранейшым аб'ёмам.

3) *Заможныя гаспадаркі* ў выпадку заставаньня іх на месцы зьяўляюць сваю вытворчасць да $\frac{1}{2}$ — $\frac{2}{3}$ у параўнаньні з тым, што было ў параўнаньні з аснаўным аб'ёмам, а пры пераходзе на новае месца амаль што пашырэння насцьцю захоўваюць свой ранейшы аб'ём вытворчасьці.

Паколькі ў сувязі з паданымі фактамі можа паўстаць думка аб большым удзеле ў промыслах, рамёствах, заробках і г. д. насельніцтва тэрыторыі пасёлкаў, якія засталіся на старых сядзібах, — пастолькі неабходна прыцягнуць адпаведныя дадатковыя матар'ялы. Мы падлічылі для абедзьвюх катэгорыяў пасёлкаў па асобных сац.-экан. групах колькасць дзён працы, якая скарыстана была на паказаныя віды заняткаў раней і цяпер. Далей, вылічылі процант, які складае гэта праца зараз у параўнаньні з часам „да землеўпарадкаваньня“ і атрымалі такія вынікі:

Некаторыя асобныя праблемы

На месцы				Перасяліліся			
I	II	III	Сяр.	I	II	III	Сяр.
128	390	80	229	437	277	596	315

Бачым перш усяго агульнае ўзрастаньне расходу працы на розныя заробкі. Далей, кідаецца ў вочы большае пашырэнне гэтых заняткаў у тых пасёлках, якія перасяліліся на новае месца. І ўрэшце бачым, што ў пасёлках апошняй катэгорыі найбольшы тэмп узрастаньня прыпадае на крайнія групы, г. зн. і на бядняцкія г-кі. У выніку наша апаска аб паргашэнні ў пасёлках „з пераносам сядзібы“ умоў для пашырэння заробкаў на паверку зьявілася ня рэальнай. Гэтыя пасёлкі ў запраўднасьці даюць ня толькі лепшыя ўмовы для больш шпаркага разьвіцьця с.-г. вытворчасці, але і ўтвараюць больш спрыяючыя абставіны для павялічэння колькасці той працы, якая знаходзіць сабе заробак у розных занятках па за сваёй сельскай гаспадаркай.

Такім чынам, як не падыходзіць да разглядаемага пытання, атрымаецца ўвесь час адзін і той жа адказ, які сьведчыць аб перавагах для гаспадарчага разьвіцьця пасёлкаў на новым месцы. Пры чым у найбольшай меры гэтыя перавагі відаць на гаспадарках ніжэйшай сац.-экан. групы. Натуральна было-б чакаць, што самі бядняцкія г-кі ўлічваюць зазначаныя выгады і іх фактычна скарыстоўваюць. Аднак у запраўднасьці справа выглядае ня зусім так. З усіх землеўпарадкаваных і дасьледваных намі гаспадарак засталася на старых сядзібах беднякоў—52%; сярднякоў—37% і заможных—27%. Больш паловы бядняцкіх гаспадарак застаецца ў пасёлках на старых сядзібных мясцох з урэзаным надзелам і з больш вузкімі перспектывамі для далейшага разьвіцьця.

Ня трэба доўгіх вышукваньняў і разваг, каб уразумець прычыну такой анамаліі. Адсутнасьць неабходных сродкаў і цяжкасьць іх знайсьці ў крытычны момант, калі праходзіць землеўпарадкаваньне, — вось прычыны, якія штурхаюць бядняцкія гаспадаркі на рашэньне застацца на старой сядзібе. Пры такім выйсьці яны запраўды нясуць значна меншыя выдаткі ў часе землеўпарадкаваньня. Так, на 1 землеўпарадкаваную гаспадарку прыпадае розных выдаткаў, якія складаюцца з расходаў на вядзеньне працэсу, перанос будынкаў і капаньне калодзежаў:

I		II		III		Сяр.	
на месцы	з перасялен.	на месцы	з перасялен.	на месцы	з перасялен.	на месцы	з перасялен.
30 р.	121 р.	18 р.	189 р.	48 р.	211 р.	25 р.	175 р.

Як бачым пераход гаспадарак на пасёлкі, якія выклікаюць неабходнасьць пераносу сядзібы, зьвязан з выдаткамі дадатковых 100—150 руб.

Ня глядзячы на тое, што гэта дадатковая сума зьяўляецца для бядняцкіх гаспадарак найменшай (90 р.), яны ўсё-ж як відаць, ня ў сілах яе раздабыць. А тым самым прымушаны ісьці на відавочна нявыгадную для іх зьдзелку—заставацца на месцы. Не гаспадарчыя выгады, а недахваткі і беднасьць прымушаюць гэту групу гаспадарак сядзець на старых сядзібах. Каб зрабіць гэта палажэньне пераконваючым, дазволім сабе падаць вынікі параўнаньня прыросту ачышчанай валавой прадукцыі за 3—4 гады з паказанымі вышэй выдаткамі на землеўпарадкаваньне. Звычайнае альгэбрычнае адыманьне другой велічыні ад першай дае для адной гаспадаркі кожнай сац.-экан. групы:

I		II		III		Сярэдн.	
на месцы	з перасялен.	на месцы	з перасялен.	на месцы	з перасялен.	на месцы	з перасялен.
+35 р.	+31 р.	-63 р.	-81 р.	-411 р.	-296 р.	-48 р.	-77 р.

Ня глядзячы на тое, што бядняцкія гаспадаркі пры пераносу сядзіб панясьлі на 90 р. выдаткаў больш, яны праз 3 гады пакрылі іх цалком і далі той жа самы прырост ачышчанай валавой прадукцыі. Але, якая розьніца ў пэрспэктывах! У той час, як адна частка бядняцкіх гаспадарак, якая засталася на старых сядзібах, будзе ў далейшым разьвівацца на аснове землекарыстаньня ў 6 гэкт., другая частка, якая перасялілася будзе мець гэту аснову больш шырокую роўна ў паўтары разы (9,1 гэкт.).

Вывады ў адношаньні бядняцкіх гаспадарак. Цяпер можна зрабіць канчатковыя вынікі. 1) Бядняцкія гаспадаркі у ва ўсіх адносінах разьвіваюцца больш шпарка пры пераходзе на новую сядзібную аселасьць, якая нясе з сабой значна большую норму зямлі, горшай па якасьці. 2) Бядняцкія гаспадаркі, калі ў большасьці і застаюцца на старых сядзібах, то прычынай гэтага зьяўляецца адсутнасьць неабходных сродкаў (руб. 100—150), якія вымагаюцца дадаткова ў выпадку перасяленьня. 3) Падвышаныя выдаткі, якія нясуць бядняцкія гаспадаркі пры пераходзе на новыя сядзібы, поўнасьцю пакрываюцца ў іх праз 3—4 гады прыростам ачышчанай валавой прадукцыі. 4) Каб не зачыняць перад бядняцкімі гаспадаркамі пэрспектыўу для іх далейшага разьвіцьця, трэба праз арганізацыю доўгатэрміновай пазыкі (на 3—4 гады) імкнуцца, па мажлівасьці, не пакідаць бядняцкіх гаспадарак на старых сядзібах. 5) У выпадку немагчымасьці поўнасьцю забясьпечыць бядняцкія гаспадаркі належнымі сродкамі, трэба расцэначным камісіям пры землеўпарадкаваньні стрымліваць даўленьне заможных пластоў сялянства на паніжэньне расцэнак далёкіх зямель і падвышэньне блізкіх да сядзібы.

АСНАУНЫЯ ПАЛАЖЭНЬНІ І ВЫВАДЫ

Разьдзел першы Савецкае землеўпарадкаваньне ў адношэньні да сялянскіх гаспадарак ставіць сваёй мэтай утварэньне таварыскага парадку землекарыстаньня з арганізацыяй пры ім зямельнай тэрыторыі ў выглядзе адной буйнай ральлёвай гаспадаркі. І толькі ў выпадках, калі сялянства застаецца пры рахэйшых парадках — вабшчынным і падворным, паўстае перад землеўпарадкаваньнем задача арганізаваць зямельную тэрыторыю ў выглядзе той або іншай формы землекарыстаньня. Форма землекарыстаньня зьяўляецца па сутнасьці катэгорыяй тэхнічнай і мае адносіны да аднаго сац.-эканамічнага тыпу с.-г. прадпрыемстваў — сялянскіх гаспадарак. Для навуковага пазнаньня неабходна і даволі разьлічаць 4 аснаўных формы землекарыстаньня: вяскова-празпалосную, пасялковую, адрубную і хутарскую.

Расейская „універсытэцкая“ землеўпарадкаваўчая навука да гэтага часу ігнаруе пасялковую форму землекарыстаньня шляхам або далучэньня яе да вяскова-празпалоскай, або да вяскова-адрубной. Сутнасьць пасяковай формы, як самастойнай формы, складаецца з наяўнасьці чатырох адзнак: а) групавога характару разьмяшчэньня сядзіб, б) велічыні тэрыторыі ў межах оптымуму, в) агульным севазваротам і г) адсутнасьцю празпалосіцы.

Разьдзел другі. Пасёлкаў разам з наяўнасьцю ў ім пасяковай формы землекарыстаньня характарызуецца яшчэ і тым, што ён утвараецца, як прагрэсыўнае зьявішча ў бярэцьбе за спецыялістычны кірунак разьвіцьця сялянскіх гаспадарак. Станоўчая роля пасёлкаў ў тым, што ён дае мажлівасьць правесці поўнасьцю агрыкультурна-тэхнічную пераарганізацыю тэрыторыі сялянскіх гаспадарак у сувязі з пераходам іх да больш інтэнсыўнага арганізацыйна-вытворчага тыпу. Але разам з тым, у адрозьніваньне ад адрубоў і хутароў, пасёлкаў утварае спрыяючыя абставіны для аграмажэньня сельскай гаспадаркі, у кожным разе не становіцца перашкодай на шляху разьвіцьця гэтага працэсу.

У БССР за 5 гадоў (1922—27) працы па землеўпарадкаваньню сялянскіх гаспадарак утворана каля 5.000 пасёлкаў на плошчы 590.434 гэкт. (69.095 двароў), што складае 29% усей плошчы сялянскага землекарыстаньня, якая ўпарадкавана за гэты перыяд. Найбольшае пашырэньне пасёлкаў, параўнаўча з іншымі новымі формамі, прыпадае на Гомельшчыну

(71%) і найменшае на Віцебшчыну (4%). Наогул-жа прыкмячаецца павялічэнне процанту пад пасёлкамі пры пасоўванні з поўначы на поўдзень.

Пасёлкі ў прасторава-геаграфічных адносінах зьяўляюцца універсальнай формай сялянскага землекарыстання і атрымалі поўную апрабаваную ў практыцы землеўпарадкавання ўсіх частак Саюзу. Адна з аснаўных і актуальных задач савецкай землеўпарадкаваўчай навукі зьяўляецца задача канкрэтызацыі тыпу пасёлку ў адпаведнасці з асаблівасцямі натуральна-гістарычнымі і тыпам сельскай гаспадаркі асобных краін.

Рэальна існуючыя пасёлкі, асабліва тыя з іх, якія ўтвораны ў першыя гады савецкага землеўпарадкавання, у некаторых выпадках не здавальняюць прынятаму, што ў значнай ступені зьяўляецца вынікам неапрацаванасці пытання аб оптымуму і адсутнасцю ў сувязі з гэтым яснай і цвёрдай лініі ў практыцы.

Разьдзел трэці. Арганізацыйна-гаспадарчая і эканамічная нявывучанасць праблем землеўпарадкавання наогул, і тых з іх, якія маюць адносіны да пасёлкаў у прыватнасці—тлумачыцца ў значнай ступені метадалёгічнай, абстрактна-рацыяналістычнай аднабаковасцю. На сучаснай стадыі першапачатковага афармлення землеўпарадкаваўчай навукі і малага запаса належных навуковых фактаў неабходна больш шырокае карыстанне эмпірыка-статыстычным метадам даследавання пры распрацоўцы праблем землеўпарадкавання.

Даная праца аб'ёмна пераважна на матар'ялы спецыяльна пастаўленага намі экспедыцыйнага досьледу, які праведзены быў у трох раёнах БССР і захпіў 69 паселішч з 920 дварамі, землеўпарадкаванымі ў 1923 годзе. Для досьледу скарыстаны былі спецыяльныя фармуляры: а) маніграфія паселішча, б) дынамічная падворка з вучотам даных за перыяд „да землеўпарадкавання“ і ў час досьледу і в) бюджэтна-агранамічны бланк з дэталёвым у ім апісаннем асобных палосак і кавалкаў засева. Пасёлкі і двары даследаваны ня выбарачна, а ўсыяж.

Разьдзел чацьвёрты. Аснаўнай задачай распрацоўкі матар'ялаў зьяўлялася складаньне па кожнаму пасёлку і кожнай сац.-эканамічнай групе сялянства тых табліц, якія пададзены ў гэтай працы і якія даюць у дынамічным разрэзе аснаўны матар'ял для тэхнічна-арганізацыйнага, гаспадарча-вытворчага і эканамічнага аналізу пасёлкаў. Пры распрацоўцы матар'ялаў ужыта групіроўка гаспадарак па велічыні аснаўных сродкаў вытворчасці, як элементу, які мае найвышэйшую сувязь з валавой прадукцыяй ад сельскай гаспадаркі ($r = +0,917 \pm 0,021$). Каталёг цэн складзены на падставе даных экспедыцыі аб цэнах прыватнага рынку па галоўных пунктах збыту (у адносінах даследаваных пасёлкаў).

Табліцы №№ 1, 2, 3 і 6 складзены цалкам на падставе даных падворак; пры апрацоўцы табліц № 4 і № 5 разам з падворкамі скары-

станы даныя рахункова-агранамічных аналізаў. На падставе апошніх вылічаны перадатачныя каэфіцыенты: а) колькасць працы на 0,01 гэкт. (каэф. корэл. паміж плошчай і затратамі працы: $+0,792 \pm 0,066$ і $+0,719 \pm 0,068$); б) колькасць працы на 1 галаву дарослага быдла; в) валавая прадукцыя на 1 цэнт. валавога збору зярна або клубней (каэф. карэл. $+0,874 \pm 0,033$ і $+0,820 \pm 0,047$) і г) валавая прадукцыя на 1 р. кошту розных відаў скаціны (каэф. карэл. $+0,603 \pm 0,091$ і $+0,446 \pm 0,112$).

Разьдзел пяты. Пад назвай „эфект землеўпарадкаваньня“ расейская літаратура фактычна дае тэорыю і мэтад для апрыёрных меркаваньняў аб параўнаўчай мэтазгоднасьці розных варыянтаў землеўпарадкаваўчага праэкту пры арганізацыі тэрыторыі асобнага землекарыстаньня (саўгас., калгас., земграмада, хутар і г. д.). Вучэньне аб эфекту землеўпарадкаваньня можа быць пабудавана толькі на падставе шырокага і ўсебаковага вучоту вынікаў праведзенага землеўпарадкаваньня.

Эфэктыўнасьць савецкага землеўпарадкаваньня, апрача адроду зямель пад саўгасы і калгасы, вымераецца колькасцю і якасьцю ўтвораных пасёлкаў. Якасны бок пасёлкаў у параўнаньні з вёскамі, з якіх яны выйшлі, характарызуецца: а) зьмяншэньнем каэфіцыенту шмакгутнасьці ад 9,7 да 2,4; б) зьмяншэньнем каэфіцыенту канфігурацыі ад 1,59 да 1,21; в) падвышэньнем каэфіцыенту гаспадарчай абкружэнасьці ад 1,22 да 1,42; г) зьмяншэньнем сярэдняй адлегласьці палёў ад 1626 мэтраў да 708 мэтраў; д) зьмяншэньнем у 2—3 разы колькасці палосак і павялічэньнем іх плошчы ў сярэднім ад 0,12 гэкт. да 0,44 гэкт.; е) памяншэньнем стасунку паміж шырынёй і даўжынёй палосак ад 1:200 да 1:15.

Разьдзел шосты. Пасёлкі к чацьвёртаму году свайго існаваньня сканчаюць у асноўным свой першы, аднавіцельны пэрыяд. Арганізацыйна-гаспадарчыя гцэнка пасёлкаў за гэты пэрыяд іх разьвіцьця не павінна выходзіць з запатрабаваньня, каб пасёлкі па сваёй форме і гаспадарчаму зьместу поўнасьцю адпавядалі нашым ідэальным у адносінах да іх канструкцыям і жаданьням. Для гэтай стады разьвіцьця пасёлкаў зусім даволі, калі яны: а) даюць нармальны тэмп росту вытворчых сіл; б) выяўляюць некаторыя новыя і прагрэсыўныя агрыкультурна-тэхнічныя тэндэнцыі і в) уводзяць у належнае рачышча сацыяльна-эканамічную барацьбу розных груп сялянства.

Пэрэход сялянскіх гаспадарак на пасёлкі, разам з пашырэньнем на 24% землекарыстаньня—выклікаў у іх к пачатку чацьвёртага году наступныя арганізацыйна-гаспадарчыя зьмены: а) падвышэньне на 23% кошту асноўных сродкаў вытворчасьці; б) зьніжэньне да 91% інтэнсыўнасьці сельскай гаспадаркі; в) узмацненьне ролі земляробства па лініі пашырэньня інтэнсыўных культур (бульба, лён) і сеяных траў; г) памян-

шэньне ў 2 разы плошчы пад незасеяным папарам; д) зьніжэньне ўраджайнасьці ўсіх культур за выключэньнем бульбы; е) падвышэньне пры гэтай жа вышыні вытворчасьці працы валавой прадукцыі на 16⁰/₁₀₀; ж) зьмяншэньне роўна ў 2 разы ўнутры-гаспадарчага транспарту.

Побач з зьменамі арганізацыйна-вытворчымі землеўпарадкаваньне на пасёлкі выклікала сацыяльна-эканамічную перагрупіроўку сялянскіх гаспадарак: а) бядняцкія гаспадаркі да землеўпарадкаваньня складалі 29⁰/₁₀₀ ад усіх гаспадарак, мелі 14⁰/₁₀₀ усей зямлі, 11⁰/₁₀₀ аснаўных сродкаў вытворчасьці, закладвалі 18⁰/₁₀₀ працы і атрымлівалі 15⁰/₁₀₀ усей валавой сельска-гаспадарчай прадукцыі; пасья землеўпарадкаваньня гэта-ж група атрымала 23⁰/₁₀₀ зямлі, мае цяпер ужо 16⁰/₁₀₀ аснаўных сродкаў вытворчасці, закладвае 24⁰/₁₀₀ усей працы і атрымлівае 22⁰/₁₀₀ валавой с.-г. прадукцыі. б) Заможныя г-кі да землеўпарадкаваньня складалі 11⁰/₁₀₀, мелі 20⁰/₁₀₀ зямлі і 25⁰/₁₀₀ асноўных сродкаў вытворчасці, закладвалі 19⁰/₁₀₀ працы і атрымлівалі 20⁰/₁₀₀ валавой с.-г. прадукцыі; пасья землеўпарадкаваньня гэта група атрымала 14⁰/₁₀₀ зямлі, мае цяпер 22⁰/₁₀₀ аснаўных сродкаў вытворчасці, закладвае 14⁰/₁₀₀ працы і атрымлівае 15⁰/₁₀₀ валавой прадукцыі. Серадняцкія гаспадаркі засталіся амаль што не парушанымі.

Разьдзел сёмы Праблема оптымуму землекарыстаньня даволі падрабозна распрацавана пераважна ў адношэньні да буйнага сельска-гаспадарчага прадпрыемства з найманай працай. Аснаўной ідэяй пры вызначэньні оптымуму звычайна зьяўляецца адшуканьне пункту раўнавагі сіл, якія сьціскаюць тэрыторыю гаспадаркі й пашыраюць яе. Гэты прынцып, калі не ўтвараць фікцыяў (П. П. Сплюхін), зьяўляецца незадавальняючым пры адшуканьні оптымуму землекарыстаньня пасёлкаў. Практычна й тэарэтычна праблема оптымуму можа быць зьведзена да вызначэньня вышэйшай і ніжэйшай яго межаў. Ніжэйшая мяжа вызначана намі, як такі разьмер тэрыторыі пасёлку, пры якім могуць быць рацыянальна скарыстаны аснаўныя с.-г. машыны (жаткі, касілікі, арфы, малатарні і г. д.) і для БССР у цэлым гэты разьмер атрымаўся = 80 гэкт. Вышэйшай мяжой оптымуму зьяўляецца пасёлак, у якім самыя далёкія пункты зямельнай тэрыторыі яшчэ з выгадай скарыстоўваюцца пад аснаўную, інтэнсійную ральлёвую культуру — бульбу. Для ўмоў БССР адпаведная максымальная адлегласьць = 1,5 кілём., а зямельная плошча пасья паправак на звычайную землеўпарадкаванасьць = 250 гэкт. Пры вылічэньні оптымуму для асобных краін БССР найменшы оптымум атрыман для Віцебшчыны (45—130), а найбольшы — для Гомельшчыны (90—280). На пасёлкі вызначаных разьмераў прыпадаюць найлепшыя вынікі ў арганізацыі зямельнай тэрыторыі і найбольшы эфэкт гаспадарчага разьвіцьця. У практыцы назіраецца часты пераход ніжэйшай мяжы оптымуму.

Гаспадаркі ўсіх сац.-эканамічных груп знаходзяць лепшыя ўмовы

шпарчэй разьвіваюцца ня ў тых пасёлках, якія засталіся на месцы старых сядзіб, а ў тых, якія арганізаваны з пераносам сядзіб. Інтэрэсы бядняцкіх гаспадарак патрабуюць, разам з пераводам іх на пасёлкі з новай сядзібнай аселасьцю, дзяржаўнай дапамогі мінімум 100 руб. на гаспадарку. Пры адсутнасьці дапамогі неабходна паніжэньне расцэнкі зямель, якія знаходзяцца ў бліжэйшай да сядзіб старой вёскі зоне.

Праблема грамадзкага сэвазвароту і зьвязанае з ёй пытаньне—падбор двароў у пасёлка—вылучаны ў самастойную працу.

Grundsätze und Schlussfolgerungen.

Erster Abschnitt Die Sowe't'sche Landeinrichtung stellt sich in Bezug auf bäuerliche Wirtschaften die Aufgabe, eine genossenschaftliche Nutzniessung des Landes einzuführen. mit gleichzeitiger Bildung eines einheitlichen Landgebietes in der Form eines einzigen ackerbaulichen Grossbetriebes. Und nur in denjenigen Fällen, wo die Bauernschaft in der bisherigen Nutzungsform, dem Gemeindebesitze oder dem Einzelhofe verharret, taucht vor der Landeinrichtungsbehörde die Aufgabe auf, Landgebiete in Rücksicht auf die eine oder andere „Form der Land-Nutzniessung auszuscheiden“. Die Form der Nutzniessung von Land ist ihrem Wesen nach rein technischer Art und steht in Beziehung blos zu einem sozial-ökonomischen Typus landwirtschaftlicher Unternehmungen—zu den bäuerlichen Wirtschaften. Für rein wissenschaftliche Bestimmungen hat man, was ja auch völlig genügend ist, vier Grundformen der Nutzniessung von Land zu unterscheiden: einer in dörflichen Schnurländereien, einer in Siedelungen, einer auf Streuländereien und einer auf Einhöfen.

Die russische „Hochschul“—Wissenschaft über Landeinrichtung berücksichtigt bis zur Gegenwart die Form der Nutzniessung von Land in Siedelungen überhaupt nicht, indem sie dieselbe entweder mit derjenigen auf dörflichen Streuländereien, oder auf dörflichen Schnurländereien identificirt. Die Tatsächlichkeit einer Nutzungsform des Landes in Siedelungen lässt sich erkennen am Verhandensein folgender vier grundsätzlicher Merkmale: a) an der gruppenweisen Anordnung der Höfe, b) in der Grösse des Landgebietes in den Grenzen des Optimums, c) in der einheitlichen allgemeinen Fruchtfolge und d) im Fehlen von eingesprengten Schnurländereien.

Zweiter Abschnitt Die Siedelung wird ausser der in derselben herrschenden Nutzniessung des Landes in Siedelung sweiser Form auch noch dadurch charakterisirt, dass sie als fortschrittliche Erscheinung im Kampf um die socialistische Einstellung in die Entwicklung der bäurlichen Wirtschaften erezugt wurde. Die massgebende Rolle der Siedelung besteht

Цэны, якія скарыстаны пры распрацоўцы (у рублях)

ДАДАТАК

Die bei der Bearbeitung benutzten Preisansätze (in Rbln).

BEILAGE

№№ па чэразе № nach der Reihenr.		Мера Masse	Клімавічы	Гарадзея	Талачын	№№ па чэразе № nach der Reihenr.		Мера Masse	Клімавічы	Гарадзея	Талачын
			Клімавічы Klimawitschi	Гарадзея Gorodetz	Талачын Tolotschin				Клімавічы Klimawitschi	Гарадзея Gorodetz	Талачын Tolotschin
		Руб.	Руб.	Руб.				Руб.	Руб.	Руб.	
1	Жыта азім.	цэнтн.	4,20	4,02	4,20	38	Сена вікавае . . .	цэнтн.	2,25	1,62	1,80
2	Жытняя мука . . .	"	4,80	4,59	4,80	39	Бульбешнік	"	0,36	0,27	0,30
3	Пшаніца азім. . . .	"	5,10	4,62	—	40	Бульба	"	1,20	1,08	0,87
4	Пшан. мука пеклев.	"	16,50	13,59	—	41	Буракі кармав. . .	"	0,60	0,51	0,45
5	" " пр. разм.	"	—	—	7,20	42	Бручка	"	1,05	0,78	0,75
6	Авёс	"	3,90	3,75	3,69	43	Буракі сталов. . .	"	1,20	0,90	0,87
7	Аўсяная мука . . .	"	—	—	3,90	44	Капуста	"	1,26	1,35	1,41
8	Ячмень	"	3,75	3,57	3,66	45	Цыбуля	"	8,25	8,25	8,25
9	Ячная мука	"	—	—	4,80	46	Гуркі	"	1,56	1,14	1,59
10	Ячныя крупы	"	7,65	7,20	8,70	47	Морква	"	1,20	0,90	0,90
11	Проса	"	3,60	3,60	—	48	Табака	каг.	1,40	1,40	1,40
12	Пшано	"	9,00	—	9,00	49	Яблыкі	цэнтн.	3,00	3,21	3,00
13	Грэчка	"	2,70	2,70	3,30	50	Ўгрушы	"	3,00	2,40	3,00
14	Грэчк. крупы	"	6,00	6,00	9,00	51	Вішні	"	6,00	6,00	5,40
15	Гарох	"	3,75	3,72	5,76	52	Мёд	каг.	0,63	0,63	0,63
16	Жыта ярав.	"	3,66	3,60	3,66	53	Воск	"	—	6,88	—
17	Лён—семя	"	5,40	5,13	4,26	54	Малако цэльн. . .	літр	0,10	0,08	0,07
18	Лён—валакно	"	15,00	15,84	19,20	55	Масла кароўе . . .	каг.	1,63	1,38	1,38
19	Каноплі—семя	"	4,20	3,66	4,50	56	Сала сьвіное . . .	"	1,25	1,05	1,05
20	Пянька	"	17,25	16,11	19,50	57	Мяса сьвіное . . .	цэнтн.	30,00	22,11	27,00
21	Канюшына—семя . . .	"	78,00	72,00	66,75	58	Скуры кароўі . . .	"	27,00	30,00	33,00
22	Лубін	"	5,40	4,80	4,20	59	Скуры конскіе . . .	"	33,00	33,00	33,00
23	Віка—семя	"	5,25	4,29	5,25	60	Аўчыны неапрац.	шт.	2,00	1,50	1,50
24	Вотрубі	"	2,64	2,82	3,00	61	Воўна	каг.	2,50	2,40	2,25
25	Макуха	"	3,00	3,03	3,39	62	Каўбасы і шынкі	цэнтн.	39,00	—	48,00
26	Кулі	сотня	25,00	15,00	10,00	63	Скура цяляч. . . .	шт.	2,00	1,50	1,50
27	Салома жытн.	цэнтн.	1,20	0,87	0,63	64	Яйкі	10 шт.	0,30	0,34	0,32
28	" пшанічн.	"	1,20	0,90	0,63	65	Шчаціна	каг.	3,75	3,75	3,75
29	" ячмен.	"	1,65	0,90	0,75	66	Мяса кароўе . . .	цэнтн.	12,75	18,75	19,50
30	" аўсян.	"	1,56	1,11	0,84	67	Мяса авечч. . . .	"	12,00	18,75	18,00
31	" прасян.	"	1,56	1,11	0,84	68	Салома вікав. . . .	"	1,80	1,20	0,90
32	" грэчн.	"	1,20	0,90	0,63	69	Буракі—семя . . .	каг.	4,50	4,50	4,50
33	Мякіна	"	1,95	1,35	1,80	70	Гуркі—семя	каг.	7,50	7,50	7,50
34	Раз. зялен. травя ¹⁾	"	0,36	0,27	0,30	71	Хвасоля	цэнтн.	5,40	5,40	5,40
35	Сена мурожн.	"	2,25	1,62	1,80	72	Гусь	шт.	—	1,22	—
36	" балотн.	"	1,20	1,11	0,81	73	Курыца	"	—	0,71	—
37	" канюш.	"	3,00	2,52	1,80						

¹⁾ 1/6 ад мурожнага сена

З Ъ М Е С Т

Разьдзел 1.—Пасёллак як асобная форма землекарыстанья.

Пасёлкі ў палітыцы і ў жыцці. Пасёлкі ў літаратуры. Паницьце „форма землекарыстанья“. Пасёллак, як асобная форма землекарыстанья 1— 15

Разьдзел 2.—Пасёлкі ў Б. С. С. Р. (дынаміка і геаграфія).

Азначэньне пасёлку. Матар'ялы для геаграфіі і дынамікі. Падзел Б. С. С. Р. на краіны. Характарыстыка краін. Велічыня вёсак па краінах. Дынаміка пасёлкаў. Геаграфія пасёлкаў. Забясьпечанасьць зямлёй гаспадарак, якія пераходзяць на пасёлкі 16 . 29

Разьдзел 3.—Пастаноўка праведзенага досьледу і здабыты матар'ял.

Характар і задачы досьледу. Плян і месцы досьледу. Узрост дасьледваных пасёлкаў. Мэтад досьледу. Праграмы досьледу. Манаграфія паселішча. Падворная картка. Бюджэтна-агранічаны фармуляр. Тэхнічны плян працы і здабыты матар'ял. Якасьць сабрамага матар'ялу 30— 48

Разьдзел 4.—Апрацоўка матар'ялаў досьледу і табліцы.

Распрацоўка і табліцы. Групіроўка дасьледваных гаспадарак. Пытаньне аб цэнах. Зямля, ралля і аснаўныя сродкі вытворчасці. Запас працы і яе разьмеркаваньне. Валавая прадукцыя ад сельскай г-кі. Тэхніка вылічэньня валавой і ачышчанай валавой прадукцыі 49— 70

Разьдзел 5.—Эфэкт землеўпарадкаваньня на пасёлкі.

а) *да пастаноўкі праблемы.* Пытаньне аб эфэктэ землеўпарадкаваньня ў літаратуры. Тэорыя і мэтад школы праф. А. В. Чайнава. Пытаньне аб эфэктэ ў О. Сыцпаненкі. Крытыка поглядаў праф. А. В. Чайнава і О. Сыцпаненкі. Вучэньне аб эфэктэ і сацыяльна-эканамічныя задачы.
б) *тэхніка-арганізацыйныя падставы эфэктэ.* Паказчыкі землеўпарадкаваньня. Кэфіцыент шматкутнасці і канфігурацыі. Кэфіцыент гаспадарчай абкружэнасьці. Зьмяншэньне шматпалосіцы. Павялічэньне разьмеру палосак і паляпшэньне іх фігуры. Памяшэньне адлегласьцей да палёў і палосак 71— 87

Разьдзел 6.—Эфэкт землеўпарадкаваньня на пасёлкі (працяг).

в) *арганізацыйна-гаспадарчае выўлечэньне эфэктэ.* Разумэньне задачы. Зьмены ў землекарыстаньні. Зьмены ў аснаўных сродках вытворчасці. Тып сельскай гаспадаркі і яго характарыстыка па валавой прадукцыі. Зьмены інтэнсыўнасьці. Зьмены каардынацыі галін і культур. Зьмяншэньне папэру і ўраджайнасьці. Набліжэньне засеваў асобных культур. Валавая прадукцыя і ўнутры-гаспадарчы транспарт.
г) *сацыяльна-эканамічны эфэкт землеўпарадкаваньня.* Пастаноўка пытаньня і зьмены ў вытворчасці. Вытворчасць працы. Перарозьмяркаваньне сродкаў вытворчасці і самой вытворчасці. Сацыяльная перагрупіроўка. 88—109

Разьдзел 7.—Некаторыя асобныя праблемы.

а) *оптымальны размер пасёлкаў*. Пытаньне аб оптымуму ў літаратуры. Зводка падазеных поглядаў і наша ўсталяўка. Жаданьне насельніцтва і землеўпарадкавальная практыка. Вызначэньне вышэйшай мяжы оптымуму. Вызначэньне ніжэйшай мяжы оптымуму. Оптымум для пасёлкаў асобных краін і яго правэрка.

б) *пасёлкі з пераносам і без пераносу сядзіб*. Якасьць зямель у залежнасьці ад іх адлегласьці да сядзібы старой вёскі. Рост с.-г. вытворчасці ў пасёлках з пераносам і без пераносу сядзіб. Выгаднасьць перасяленьня на новае месца для розных груп сялянства. Вынады ў адношэньні бядняцкіх гаспадарак 110—130

Аснаўныя палажэньні і вывады — Grundsätze und Schlussfolgerungen 131—140

Табліцы:

№ 1.	Зямля — Der Landanteil	1— 20
№ 2.	Ральля — Flächenraum des Ackerlandes	21— 40
№ 3.	Аснаўныя сродкі вытворчасці — Die Grundmittel des Betriebes	41— 60
№ 4.	Баланс працы — Bilanz des Arbeitsaufwandes	61— 80
№ 5.	Валавая прадукцыя — Gesamtproduktion	81—100
№ 6.	Выдаткі г.і ў сувязі з землеўпарадкаваньнем — Die Ausgaben einer Wirtschaft im Zusammenhang mit der Landeinrichtung	101—108
№ 7.	Эканамічны эфэкт землеўпарадкаваньня на пасёлкі — Der ökonomische Effekt des Landeinrichtungswerkes auf die Bevölkerung	109—113

